

Marcin Ignaczak

Kultura łużycka w Wielkopolsce. Ze studiów nad genezą kultury pól popielnicowych na pograniczu Wielkopolski i Kujaw

Celem przedkładanego szkicu jest zarysowanie sytuacji kulturowej panującej w środkowej i młodszej epoce brązu¹ na obszarze pogranicza dwóch istotnych regionów etnograficznych: Wielkopolski i Kujaw. W sensie obecnych podziałów administracyjnych jest to obszar zawarty pomiędzy wchodzącymi w zakres województwa wielkopolskiego powiatami Gniezno, Sępólno, Konin i Koło, a stanowiącymi część województwa kujawsko-pomorskiego powiatami: Żnin, Mogilno, Radziejów. Z kolei w ramach podziałów fizycznogeograficznych jest to obszar pograniczny pomiędzy Pojezierzem Wielkopolskim a Niziną Południowowielkopolską (definicje regionów wg J. Kondracki 1988, s. 294-298, 311-313), gdzie istotny limes wyznacza równoleżnikowy bieg rzeki Warty.

Adekwatne opisanie spodziewanej w tym miejscu granicy regionalnej wydaje się przerastać ramy wąskiego artykułu, tym niemniej warto zwrócić uwagę na szereg związanych z nią problemów badawczych. Pierwszym narzucającym się pytaniem jest kwestia: czy taka granica pomiędzy Wielkopolską i Kujawami istniała w pradziejach oraz jak można w oparciu o dane archeologiczne ją definiować? Czy może zamiast pojęcia granica powinniśmy wprowadzić termin „strefa kontaktowa”, w większym stopniu oddający wartość tego obszaru dla transmisji prądów kulturowych w epoce brązu?

Nawiązując do głównego tematu tego artykułu, należy więc odpowiedzieć na pytanie: gdzie w epoce brązu znajdowała się wschodnia granica taksonów kulturowych definiowanych w Wielkopolsce i czy granica ta miała jakiegokolwiek znaczenie dla tworzących się w jej obrębie nowych jednostek kulturowych. Prawdopodobny wydaje się fakt, iż największa dynamika rozwoju kultury łużyckiej (KŁ) w Wielkopolsce Wschodniej charakteryzuje jej południowo-wschodnie peryferie, zwłaszcza w początkach istnienia tego taksonu archeologicznego.

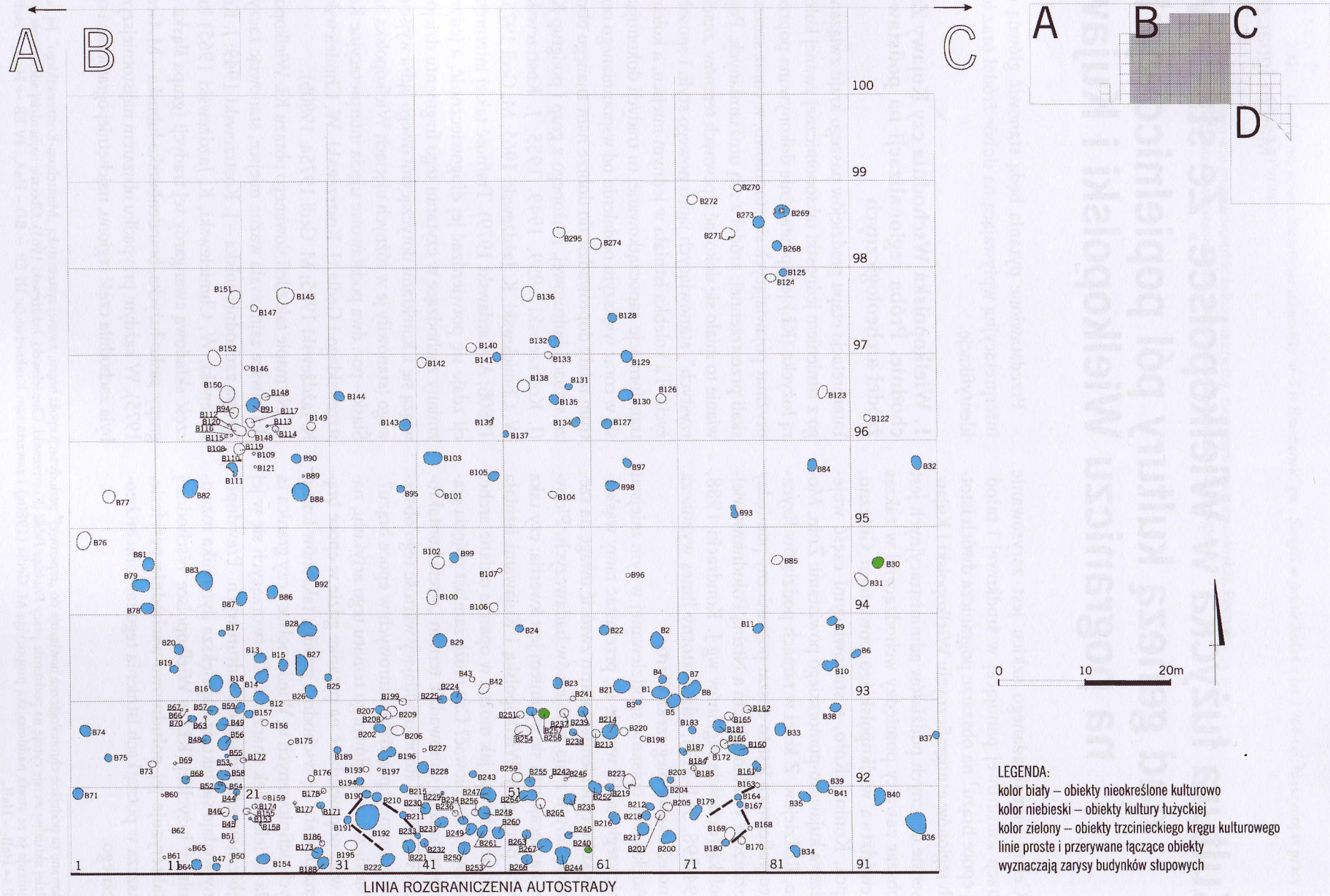
Przedstawione pytania będą stanowić główną oś interpretacyjną wpływającą na dobór źródeł oraz ich identyfikację.

1. Wielkopolska Wschodnia czy Kujawy Zachodnie. Próba regionalizacji na podstawie źródeł archeologicznych

Interpretacja etapu pradziejów naszego kraju związanej z istnieniem jednostki taksonomicznej zwanej kulturą łużycką (KŁ) jest przeważnie dokonywana poprzez pryzmat pojawiających się stopniowo, w coraz szerszej skali przestrzennej, źródeł z nią utożsamianych. Pojawianie to miało się dokonać z pewnych terenów „macierzystych”, stanowiących jądro nowego stylu i sposobu życia. Ta kolebka istniała w jednym miejscu, a kolejne transformacje zapoczątkowanej tu tradycji dokonujące się w coraz większym oddaleniu od wspomnianego centrum miały doprowadzić do dobrze nam znanego obrazu sytuacji kulturowej, złożonego z grup i podgrup KŁ (J. Kostrzewski 1939, 1949, 1955; J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965; M. Gedl 1975a, 1980b; A. Gardawski 1979). Trafność takiej interpretacji zdaje się potwierdzać jej długowieczność, a jedyne zmiany zachodzące w czytaniu tego fragmentu dziejów wiążą się z korektami dotyczącymi owego jądra wyjściowego (stanowiły je w różnych ujęciach Wielkopolska lub Śląsk – por. dwa podstawowe ujęcia interpretacyjne Kostrzewskiego i Gedla (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965; M. Gedl 1975a, 1980b).

Na mapie tak zdefiniowanego obrazu KŁ Wielkopolska zawsze zajmowała ważne miejsce, stanowiąc zaczyn (grupa zachodniopolska – J. Kostrzewski 1949; J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965) lub część składową awangardy tej tradycji (grupa śląska → grupy: sasko-łużycka, brandenbursko-lubuska – M. Gedl 1975). W każdym przypadku obszarem najistotniejszym była zachodnia część regionu, najchętniej ograniczana od

¹ Stosowane tu podejście chronologiczne nawiązuje do „reperowej” periodyzacji epoki brązu, zwanej systematyką „Montelius-Kostrzewskiego”. Jej najbardziej aktualną wersję cytuję na podstawie pracy *Pradzieje Polski* (Kostrzewski, Chmielewski, Jażdżewski 1965). Obecnie najbardziej adekwatnie synchronizuje ją ze strefą naddunajską propozycja M. Gedla (1980a) i zawarta tam konkordancja: III EB → BD – HaA₁; IV EB → HaA₂ – HaB₁; V EB → HaB₂ – HaB₃.

Ryc. 1. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Dyspersja obiektów w obrębie odcinka B; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007

wschodu biegiem rzeki Warty (por. ostatnie nieco szersze próby zdefiniowania – M. Kaczmarek 2002).

Takie ujęcie tematu jest mocno poświadczone źródłowo, a w warstwie pojęciowej uwiarygodnia je obecność „ceramiki guzowej” stanowiącej egzemplifikację wczesnych faz KŁ. Podejście takie jest więc zasadniczo oparte na dwóch тезach (raczej na pewnym ciągu logicznym): opozycji w występowaniu pewnej grupy ceramiki („ceramika guzowa”: jest/nie ma) oraz zakładanej *implicite* ważności tej ceramiki dla występowania „wczesnych faz” tejże kultury w ogóle.

Na bazie istniejącej opozycji możliwe jest już stworzenie drugiego ciągu logicznego: obecność ceramiki guzowej → Wielkopolska Zachodnia, nieobecność → Wielkopolska Wschodnia i Kujawy (jako element obszaru wtórnego, który może być rozciągany na tereny Niżu Polski począwszy od Pałuk). Ciąg ten, mniej prawomocny i stworzony trochę dla potrzeb niniejszego opracowania, wydaje się oddawać pewną spotykaną w literaturze przedmiotu tendencję do kategoryzowania znalezisk. Tendencja ta w znacznym stopniu wpływa z historii badań, wiążących obszar Pałuk z Wysoczyzną Kujawską (A. Cofta-Broniewska 1979, s. 5n.).

Strefa związana z obszarami na wschód od Warty niesłychanie chętnie bywa włączana w obręb grupy KŁ zwanej wschodniowielkopolską. Grupa ta w swym zasięgu przestrzennym miałyby obejmować także Kujawy, aż do naturalnej granicy, jaką stanowi na wschodzie Wisła (por. J. Miśkiewicz 1961). W aspekcie chronologicznym konstytuuje ją wtórność (młodsze datowanie²) w stosunku do grup z Wielkopolski Zachodniej. Na podstawie poświadczeń źródłowych dochodzimy jednak do swoistego paradoksu, w ramach którego zespół źródeł definiowanych na zasadzie przynależności regionalnej (Wielkopolska Wschodnia) jest pozbawiony swego podstawowego znaczenia (większość źródeł pochodzi z obszaru Kujaw – por. M. Gedl 1975a, 1980b; szersza charakterystyka por. Z. Bukowski 1974).

W chwili obecnej zasadne wydają się spostrzeżenia wywiedzione na podstawie osadnictwa wczesnobrązowego, włączające w obszar bezpośrednich wpływów z Wielkopolski terenów do linii Jeziora Pakoskiego na wschodzie (A. Koško 1979, s. 209), a sprawą otwartą na poziomie środkowego okresu epoki brązu może być definiowanie nazwy tej przestrzeni kulturowej, oscylujące wokół określeń: grupa wschodniowielkopolska lub grupa zachodniokujawska. Na obecnym etapie refleksji i z powodu ewidentnego związku kulturowego bardziej adekwatne wydaje się to pierwsze określenie.

Określenie grupa wschodniowielkopolska jest więc w niniejszej pracy rozwinięciem, w oparciu o czynnik geograficzny, wcześniejszych koncepcji powstałych na

kanwie interpretacji źródeł ze wzmiankowanych obszarów (por. J. Miśkiewicz 1961, s. 241; M. Gedl 1975a, 1980b). W ramach regionalizacji fizycznogeograficznej teren tej prowincji kulturowej definiuje zasięg Pojezierza Gnieźnieńskiego, Równiny Wrzesińskiej, Kotliny Śremskiej, Doliny Konińskiej, Kotliny Kolskiej, Równiny Rychwalskiej oraz Wysoczyzny Tureckiej. Jego kulturowa odrębność w stosunku do terenów Wielkopolski Zachodniej (definicja – por. M. Kaczmarek 2002) wydaje się nie budzić wątpliwości (K. Szamałek 1987). Zakładać jednakże, w toku najnowszych studiów można, że inspiracje genetyczne dla odkrytych na tym obszarze zestawów źródeł mogą pochodzić z obszarów Polski Środkowej i Kujaw (M. Ignaczak 2002).

Prawdopodobnie prowincja wschodniowielkopolska KŁ kształtowała się dwutorowo, poprzez oddziaływania z terenów Wielkopolski Zachodniej (nieliczne i obserwowane w późnych okresach epoki brązu – Z. Bukowski 1974) oraz Kujaw (także Polski Środkowej). W związku z faktem, iż uporządkowanie taksonomiczne KŁ na obszarze Wielkopolski Zachodniej w epoce brązu nie budzi już żadnych zastrzeżeń (por. najnowszą syntezę problematyki – M. Kaczmarek 2002) i że towarzyszą mu próby wyjaśnienia jej genezy na Kujawach (M. Ignaczak 2002), realna staje się reinterpretacja chronologii i genezy grupy wschodniowielkopolskiej. Pamiętać wypada, że grupa ta w obecnych podziałach administracyjnych znajduje się we wschodniej prowincji Wielkopolski, a na podstawie pozostałości materialnych ze środkowego okresu epoki brązu wydaje się stanowić odrębną prowincję kulturową o swoistym rytmie przemian kulturowych.

2. Osadnictwo wczesnej kultury łużyckiej na obszarze Wielkopolski Wschodniej. Przegląd źródeł

Studia nad najwcześniejszymi zespołami KŁ na obszarze „wschodniowielkopolskim” ułatwiają materiały archeologiczne pozyskane w trakcie badań ratowniczych na trasie planowanej autostrady A2. Za szczególnie istotne wypada uznać zabytki KŁ pochodzące z trzech stanowisk: Kragoła, gm. Stare Miasto, stanowisko 25 (M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007) oraz Ruszków I, gm. Kościelec, stanowiska 19 (M. Ignaczak, M. Anioła 2007a) oraz 38/39 (M. Ignaczak, M. Anioła 2007b).

Ujawnione na obszarze tych wielokulturowych osad zespoły zaliczane do KŁ reprezentują unikalne cechy, genetycznie łączące je z trzcinieckim kręgiem kulturowym (TKK) oraz wczesną KŁ z obszaru Śląska. Szczególnie wiele miejsca poświęciłem analizie zespołów pochodzących ze stanowiska Kragoła, stanowią one bowiem (pod względem liczebności i zawartości chronologicznej) istotny zespół źródeł do badania osadnictwa.

² Udokumentowane typologicznie głównie poprzez nieobecność ceramiki guzowej.

2.1. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25

Na stanowisku obserwowano 223 obiekty oraz 2864 fragmenty ceramiki KŁ. Wszystkie zachowane pozostałości poosadowe można uznać za reprezentujące ten sam epizod osadniczy.

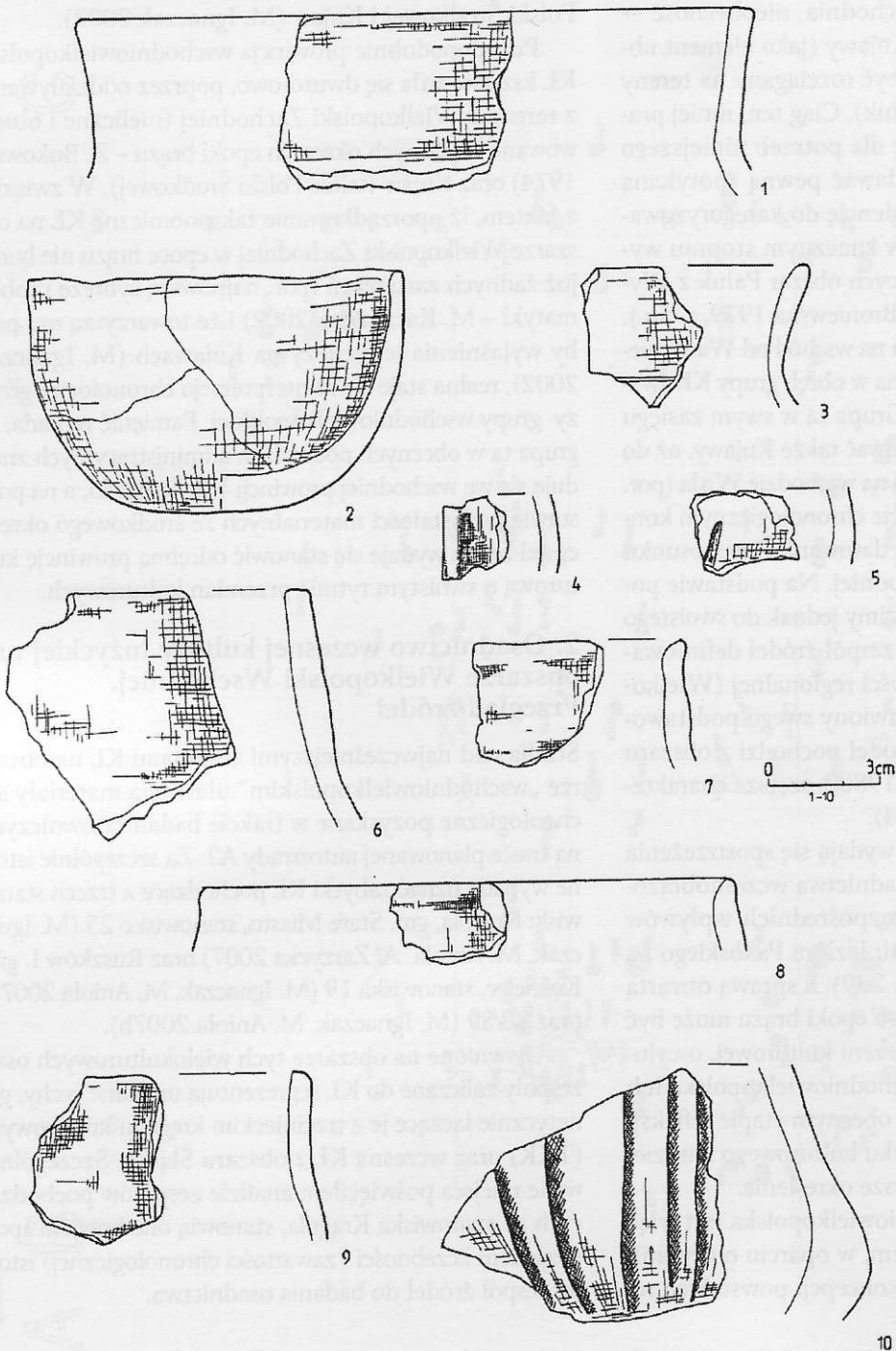
2.1.1. Analiza elementów zabudowy osady

Elementy zabudowy spotykane na osadzie KŁ w Kragoli, odbiegają w niektórych elementach od standardów spotykanych w epoce brązu. Stworzony przez zamieszkałą tu ludność system osadniczy prawdopodobnie opierał się na osadzie współzyskującej z obszarem

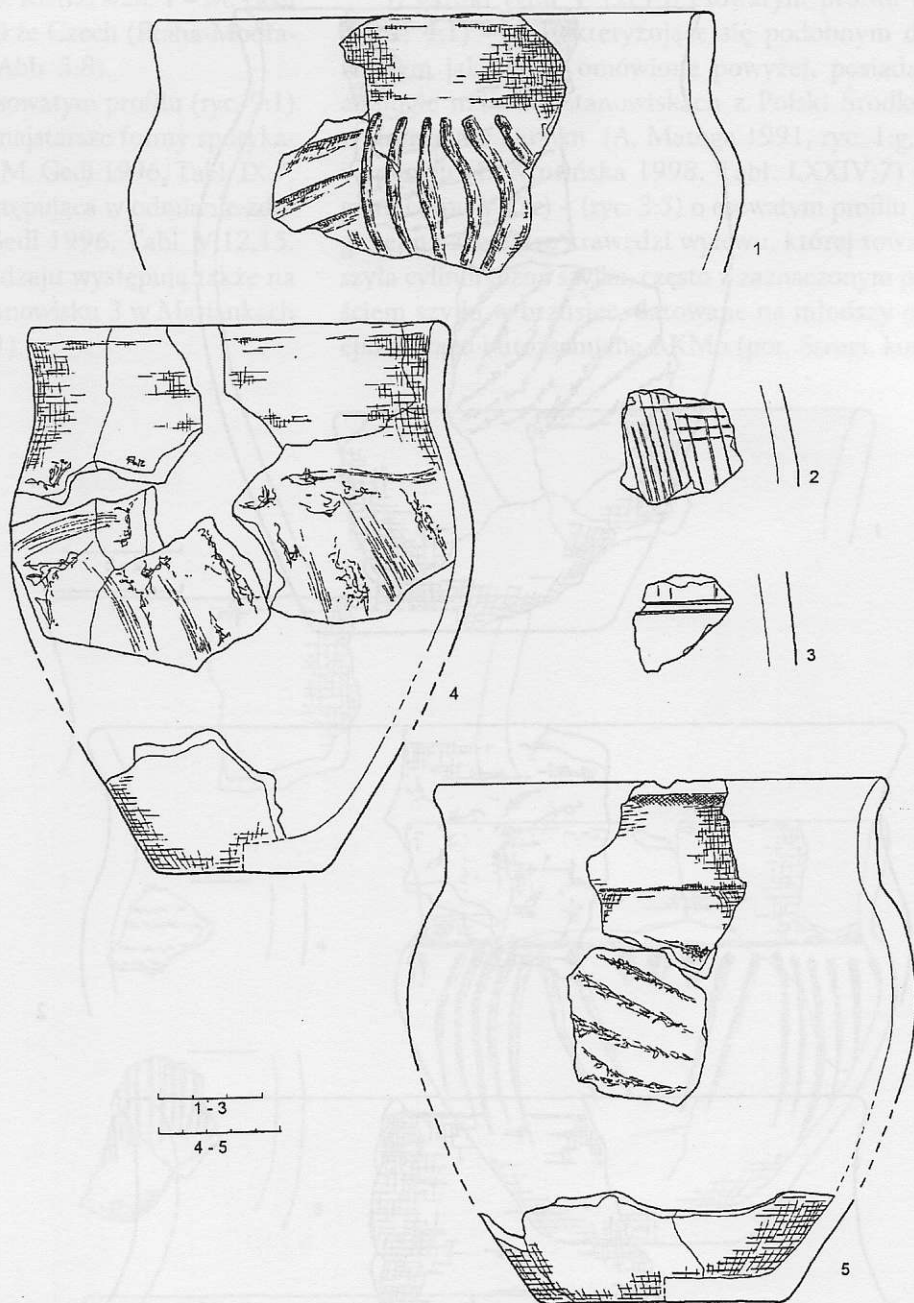
wykorzystywanym gospodarczo (por. ryc. 1). Stan rozpoznania terenu pozwala domniemywać, iż w skład układu osadniczego włączonych było kilka domostw (tak słupowych, jak i ziemiankowych), którym towarzyszyły piwniczki (jamy).

Zidentyfikowane na stanowisku konstrukcje domowe pochodzą z jednej strefy osadniczej. Jej pełna identyfikacja niestety nie była możliwa, ze względu na ograniczenia eksploracji związane z przebiegiem granicy autostrady. Domniemywać można, że za południową granicą eksploracji znajduje się równie gęsta sieć osadnicza. W sytuacji gdyby zarysowany na stano-

Ryc. 2. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1, 2 – ob. B1, 3-7 – ob. B3, 8 – ob. B4, 9 – ob. B4, 10 – ob. B9; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Ryc. 3. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – ob. B21, 2 – ob. B12, 3 – ob. B36, 4, 5 – ob. B39; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

wisku układ obiektów traktować jako jednoczasowy, to strefie intensywnie wykorzystywanej gospodarczo towarzyszyć musiał obszar objęty tylko przez konstrukcje gospodarcze (północna partia stanowiska – por. ryc. 1).

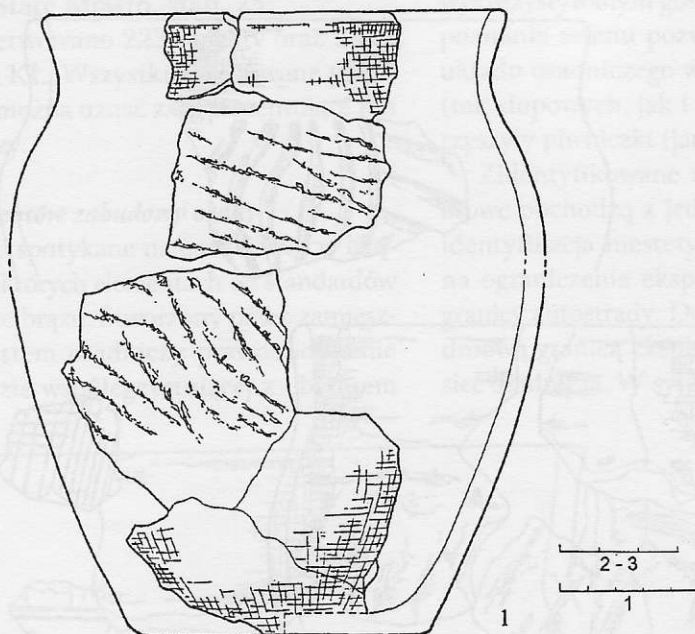
Możliwa jest także druga ścieżka interpretacyjna, w myśl której domostwa słupowe były stosowane wymiennie z półziemiankami. Konstrukcje zagłębione stosowano by wówczas w chłodniejszych porach roku. Na możliwość takiego, funkcjonalnego rozróżnienia mieszkań przez społeczeństwa pradziejowe zwraca uwagę Z. Kobyliński (1988).

Uchwytana w źródłach jednofazowość osadnictwa na tym obszarze niekoniecznie musi odpowiadać

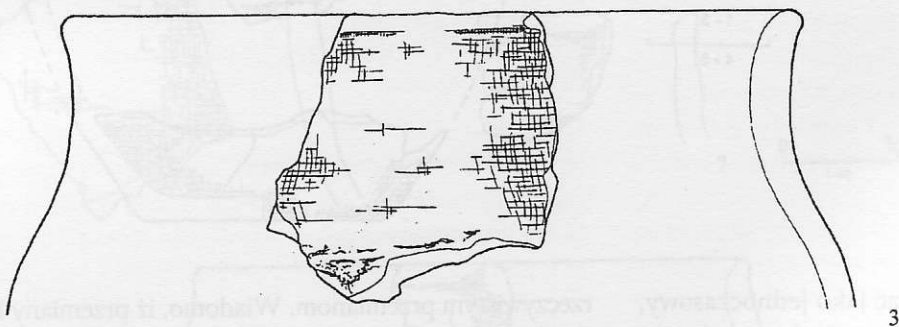
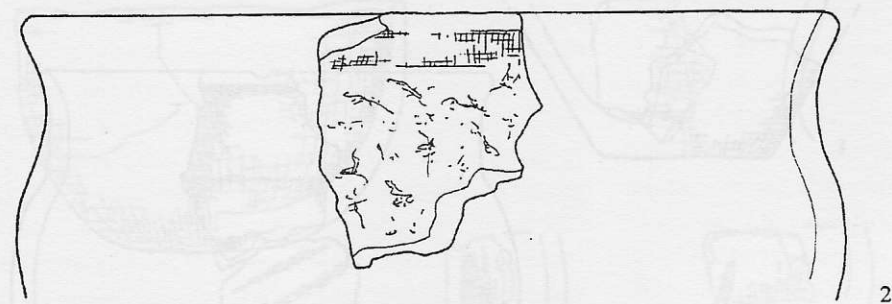
rzeczywistym przemianom. Wiadomo, iż przemiany budowlane zachodziły w pradziejach znacznie częściej niż zmiany stylu ceramicznego, lecz jest to zjawisko nieuchwytnie z punktu widzenia możliwości interpretacyjnych współczesnej archeologii osadniczej na ziemiach polskich (S. Kadrow 1991, s. 56). Być może rozrzucone w obszarze domostwa są reliktem czasowego przenoszenia konstrukcji na nowe miejsce, po wyeksploatowaniu jednej ze stref i stąd notowane odległości pomiędzy nimi.

2.1.2. Analiza źródeł ruchomych

Szczegółowe analizy, pochodzących z obrębu osady, zespołów ceramiki pozwoliły na określenie „datowników”

Ryc. 4. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1, 2 – ob. B45, 3 – ob. B49; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

stylistycznych i technologicznych obserwowanych w poszczególnych zespołach. Charakterystyki dokonano w oparciu o systematykę najbliższych przestrzennie ugrupowań KŁ: kujawskich (M. Ignaczak 2002, s. 87 n.) oraz wielkopolskich (M. Kaczmarek 2002, s. 64 n.). Podjęto także próby bliższego odniesienia spotykanych na stanowisku materiałów do zespołów występujących w dorzeczu Warty (E. Kłosińska 1998) oraz na obszarze Śląska (M. Gedl 1996). Wyróżniono jedną strukturę technostylistyczną (opisaną w tekście poprzez cechy morfologii i zdobnictwa) odpowiadającą zespołom z przełomu

wczesnego i środkowego okresu epoki brązu (II/III OEB – BC₂/BD, typologia na podstawie M. Ignaczak 2002).

2.1.2.1. Morfologia

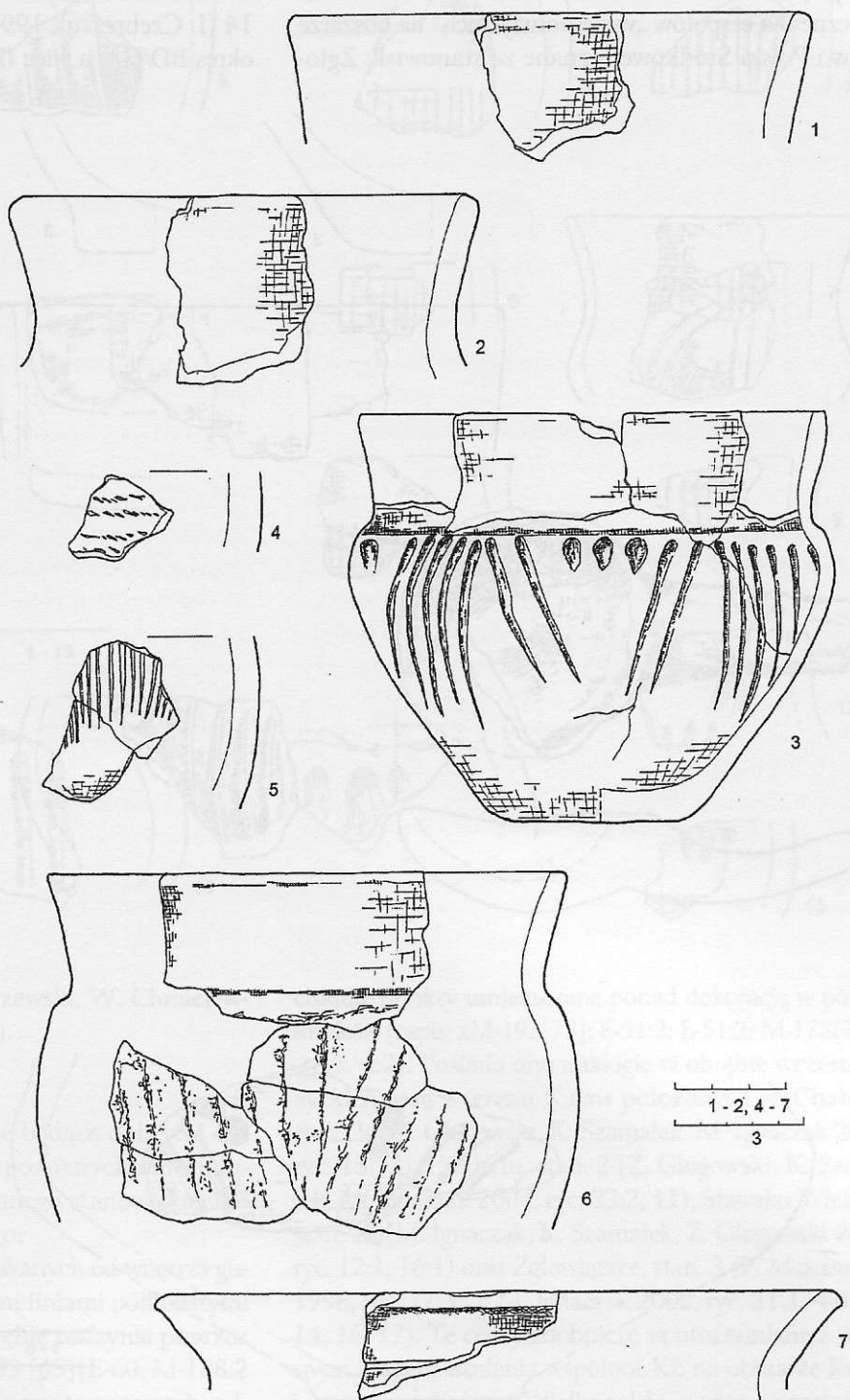
Badano rozprzestrzenienie typów o stosunkowo krótkiej chronologii, diagnostycznych dla prezentowanego zespołu. Wybrano następujące typy:

1) dzbany typu II (2)? prawdopodobnie o cylindrycznej szyjce i baniastym brzuścu (ryc. 8:1) – spotykane na nielicznych stanowiskach z przełomu młodszej i środkowej epoki brązu na obszarze Polski (Wójcin,

stan. I – S. Kurnatowski 1966; Kietrz, stan. I – M. Gedl 1996, Tabl. LXXIV:14), a także Czech (Praha-Modřany, grób IV – E. Plesl 1991, Abb. 5:8).

2) misa typu IV (1b) o esowatym profilu (ryc. 9:1) – formalnie przypominająca najstarsze formy spotykane w KŁ na obszarze Śląska (M. Gedl 1996, Tabl. IX:7, X:3), a znacznie częściej występująca w odmianie zdobionej liniami rytymi (M. Gedl 1996, Tabl. V:12,15, Tabl. VIII:12). Misy tego rodzaju występują także na obszarze Kujaw, m.in. na stanowisku 3 w Mariankach (J. Miśkiewicz 1961, Tabl. I:1).

Ryc. 5. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1, 2 – ob. B52, 3 – ob. B54, 4 – ob. B56, 5 – ob. B79, 6 – ob. B97, 7 – ob. B91; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

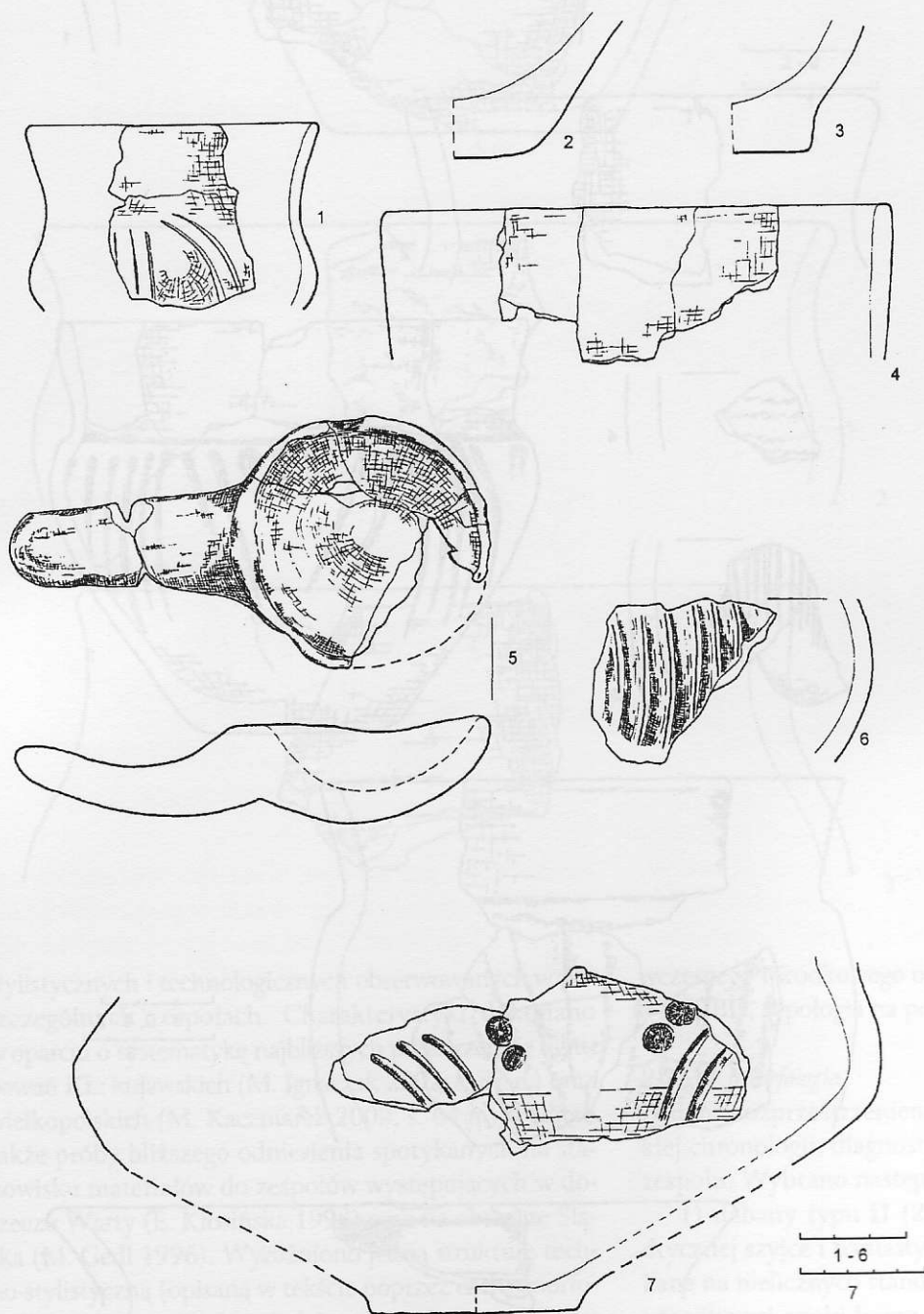
3) garnki typu V (2c) o esowatym profilu (ryc. 3:1,4; 4:1) – charakteryzujące się podobnym datowaniem jak formy omówione powyżej, posiadające analogie m.in. na stanowiskach z Polski Środkowej w Zarzęcinie Dużym (A. Matoga 1991, ryc. 1:g, 2:f) i Sławiu (E. Kłosińska 1998, Tabl. LXXIV:7) oraz garnki typu V (2c) – (ryc. 3:5) o esowatym profilu i odgiętej na zewnątrz krawędzi wylewu, której towarzyszyła cylindryczna szyjka, często z zaznaczonym przejściem szyjki w brzusec, datowane na młodszy okres epoki brązu i utożsamiane z KMo (por. Strugi, kurhan

2 – E. Kłosińska 1998, Tabl. LXXVI:2) lub wczesnymi, fazami KŁ (por. Kietrz, stan. 1 – M. Gedl 1996, Tabl. XI:21, XIII:1, XV:3, XXXII:8; Zarzęcin Duży – A. Matoga 1991, Ryc. 1:i). Naczynia te posiadają także analogie na obszarze Słowacji, datowane na przełom BC/BD, a więc na sam początek III OEB na obszarze Polski – stanowisko Martin I (por. Z. Benkowska-Pivovarovova 1972, Taf. V:5,14).

4) wazy typu VI (2a) o esowatym profilu i silnie profilowanym brzuścu (efekt wzmacniany poprzez guzy wyniatane od wnętrza). Zidentyfikowano pięć form tego rodzaju (ryc. 1:1, 5:7, 6:7, 8:6, 10:3). Są one charakterystyczne dla zespołów „wczesnołużyckich” na obszarze Kujaw i Polski Środkowej i znane ze stanowisk: Zgło-

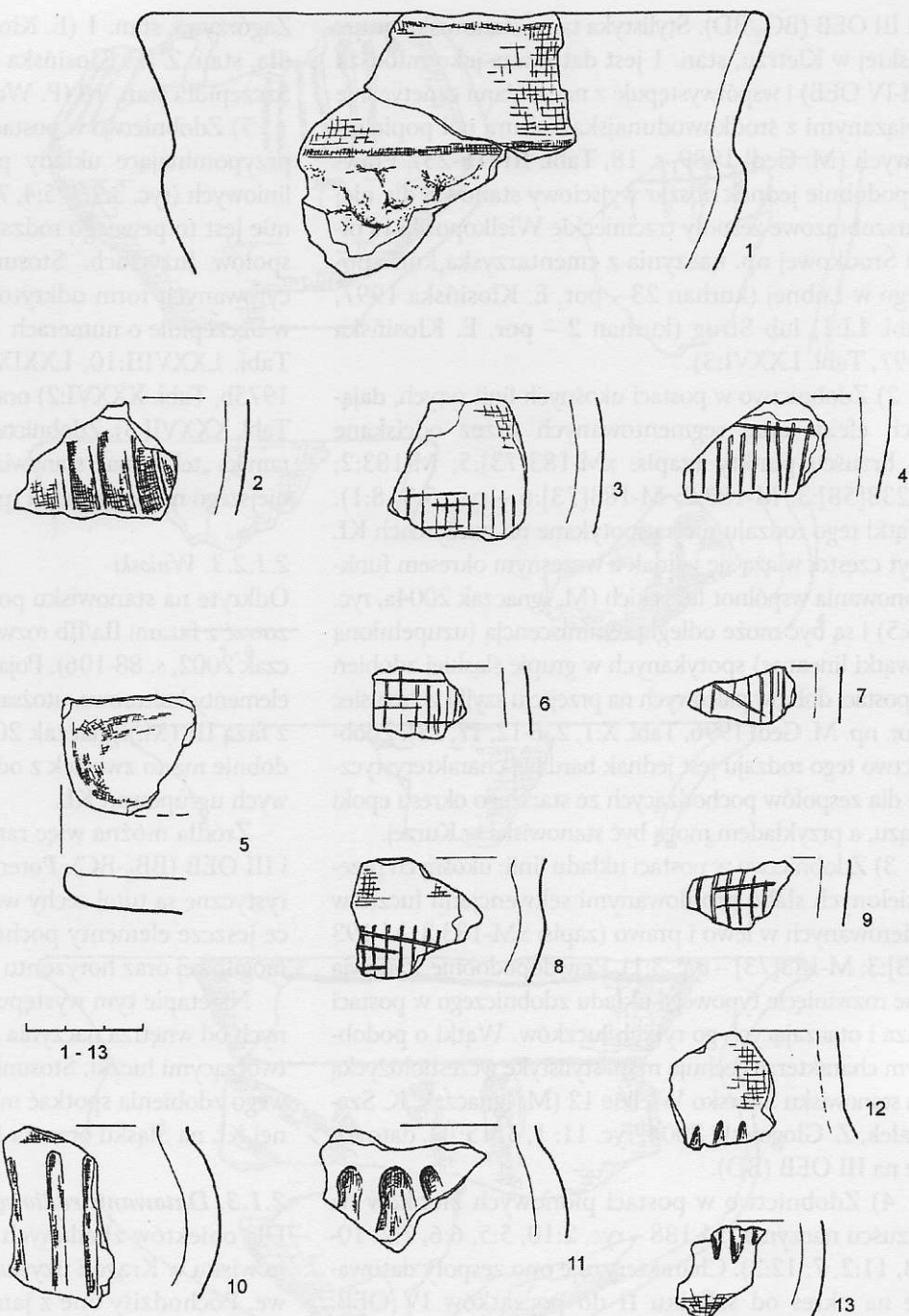
wiązka 3 (A. Urbaniak 1998; P. Makarowicz 1998, Ryc. 17:3,5; M. Ignaczak 2002, Ryc. 31: 4-6, 13, 17), Korzecznik 14 (J. Czebreszuk 1990, Ryc. 7:1), Ciechrz 2 (Z. Głogowski, K. Szamałek, M. Ignaczak 2004, Ryc. 23: 2, 12), Sławsko Wielkie 12 (M. Ignaczak, K. Szamałek, Z. Głogowski 2004, Ryc. 12:1, 15:2, 6, 5, 16:1, 7). We wszystkich przypadkach formy te są datowane na III OEB, a więc na przełom BC/BD w periodyzacji Raineckiego.

5) wazy typu VI (2c) o esowatym profilu i łagodnym załomie brzuśca, reprezentowane przez trzy naczynia (ryc. 4:2, 3; 10:1). Posiadały one analogie na stanowisku utożsamianym z wczesną fazą KŁ w Korzeczniku 14 (J. Czebreszuk 1990, Ryc. 8: 1, 2), datowanym na okres BD/HA, a więc III-IV OEB w ujęciu tradycyjnym

Ryc. 6. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – ob. B128, 2 – ob. B137, 3, 4 – ob. B131, 5 – ob. B130, 6 – ob. B137, 7 – ob. B141; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Ryc. 7. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – ob. B153, 2-9 – ob. B157, 10-13 – ob. B160; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Montelius-Kostrzewski (J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski 1965, s. 143n).

2.1.2.2. Zdobnictwo

Wyodrębniono wątki zdobnicze będące dobrymi datownikami i występujące w rozpoznanych chronologicznie kontekstach. Dla cytowanego stanowiska charakterystyka wygląda następująco:

1) Zdobnictwo w postaci wyciskanych od wnętrza guzów, u góry obwiedzionych rytymi liniami półkolistymi (łuczki), rozdzielonych w obrębie naczynia poprzez pionowe linie ryte (zapis: x/M-193 [63]|E-60; M-188:2 – ryc. 8:6). Czasami zdobnictwu temu towarzyszyły od-

ciskane punkty umieszczone ponad dekoracją w postaci łuczków (zapis: xM-193[73]; E-51:2; E-51:2; M-178[73]:2 – ryc. 6:7). Posiada ono analogie w obrębie wczesnołużyckich osad z terenu Kujaw położonych w: Chabsku, stan. 24 (Z. Głogowski, K. Szamałek, M. Ignaczak 2004, ryc. 18:13), Ciechrzu, stan. 2 (Z. Głogowski, K. Szamałek, M. Ignaczak 2004, ryc. 23:2, 11), Ślawsku Wielkim, stan. 12 (M. Ignaczak, K. Szamałek, Z. Głogowski 2004, ryc. 12:1, 16:1) oraz Zgłowiączce, stan. 3 (P. Makarowicz 1998, ryc. 17:3, 5; M. Ignaczak 2002, ryc. 31:1, 4-6, 13, 14, 16, 17). Te cechy zdobnicze są utożsamiane z wczesnym etapem istnienia wspólnot KŁ na obszarze Kujaw i pogranicza Kujaw i Wielkopolski, a więc z przełomem

II i III OEB (BC₂/BD). Stylistyka ta na stanowisku grupy śląskiej w Kietrze, stan. 1 jest datowana jako młodsza (III-IV OEB) i współwystępuje z naczyniami genetycznie związanymi z środkowodunajską kulturą pól popielnicowych (M. Gedl 1989, s. 18, Tabl. III: 18-23). Prawdopodobnie jednak obszar wyjściowy stanowią dla niej starszobrazowe zespoły trzcinieckie Wielkopolski i Polski Środkowej np. naczynia z cmentarzyska kurhanowego w Łubnej (kurhan 23 – por. E. Kłosińska 1997, Tabl. LI:1) lub Strug (kurhan 2 – por. E. Kłosińska 1997, Tabl. LXXVI:3).

2) Zdobnictwo w postaci ukośnych linii rytych, dających efekt kąta, segmentowanych przez odciskane na brzuścu punkty (zapis: xM-183[73]:5; M-183:2; R-238[58]:3; M-183:2; M-183[73]:6 – ryc. 5:3, 8:1). Wątki tego rodzaju nie są spotykane na naczyniach KŁ zbyt często, wiążą się jednak z wczesnym okresem funkcjonowania wspólnot łżyckich (M. Ignaczak 2004a, ryc. 26:5) i są być może odległą reminiscencją (uzupełnioną o wątki linearne) spotykanych w grupie śląskiej zdobień w postaci dołków palcowych na przejściu szyjki w brzusic (por. np. M. Gedl 1996, Tabl. X:1, 2, 6-12, 17, 23). Zdobnictwo tego rodzaju jest jednak bardziej charakterystyczne dla zespołów pochodzących ze starszego okresu epoki brązu, a przykładem mogą być stanowiska w Kurzej.

3) Zdobnictwo w postaci układu linii: ukośnych przedzielonych słabo profilowanymi sekwencjami łuczków skierowanych w lewo i prawo (zapis: xM-183:3; M-193[73]:3; M-183[73] – ryc. 3:1). Prawdopodobnie stanowią one rozwinięcie typowego układu zdobniczego w postaci guza i otaczających go rytych łuczków. Wątki o podobnym charakterze cechują m.in. stylistykę wczesnołżycką na stanowisku Ślasko Wielkie 12 (M. Ignaczak, K. Szamałek, Z. Głogowski 2004, ryc. 11: 1, 5, 15: 1), datowane na III OEB (BD).

4) Zdobnictwo w postaci pionowych żłobków na brzuścu naczynia (M-188 – ryc. 2:10, 5:5, 6:6, 7:2, 10-13, 11:2, 7, 12:3). Charakteryzuje ono zespoły datowane na okres od schyłku II do początków IV OEB. W spotykanych na stanowisku w Krągoli stylizacjach doszukać się można analogii do znalezisk starszobrazowych z Turska, stan. 1 (E. Kłosińska 1997, Tabl. LXXXV:15),

Zagórzyna, stan. 1 (E. Kłosińska LXXXIX:2), Szczepidła, stan. Ż (E. Kłosińska 1997, Tabl. LXXXI:2), oraz Szczepidła stan. 18 (P. Wojtkowiak 2001).

5) Zdobnictwo w postaci tzw. miotłkowania często przypominające układy przecinających się odcisków liniowych (ryc. 3:2,3, 5:4, 7:3,4,6-9, 8:2, 9:3). W tej formie jest to pewnego rodzaju *novum* stylistyczne dla zespołów łżyckich. Stosunkowo bliskie analogie do cytowanych form odkryto na stanowiskach z II OEB w Szczepidle o numerach 1 oraz 2 (E. Kłosińska 1997, Tabl. LXXVIII:10, LXXIX:1), Wymysłowie (M. Gedl 1975b, Tabl. XXXVI:2) oraz Osiecznie (M. Gedl 1975b, Tabl. XXXVII:3). Zdobnictwu temu często towarzyszy ceramika „tekstylna”, stanowiąca być może wzorec dla późniejszego miotłkowania (por. M. Gedl 1975b, s. 63).

2.1.2.3. Wnioski

Odkryte na stanowisku pozostałości można synchronizować z fazami IIa/IIb rozwoju KŁ na Kujawach (M. Ignaczak 2002, s. 88-106). Pojawiają się tutaj również pewne elementy kulturowe, utożsamiane na terenach ościennych z fazą III (M. Ignaczak 2002, s. 106), lecz prawdopodobnie ma to związek z odmienną topogenezą miejscowych ugrupowań KŁ.

Źródła można więc ramowo datować na schyłek II i III OEB (BB₂-BC). Potencjalnie najbardziej charakterystyczne są tutaj cechy wczesnej KŁ, często posiadające jeszcze elementy pochodzące ze środowisk kultury mogliowej oraz horyzontu trzcinieckiego.

Na etapie tym występuje ornament guzów wyciskanych od wnętrza naczynia otoczonych rytymi żłobkami, tworzącymi łuczki. Stosunkowo dobre analogie do takiego zdobienia spotkać można na stanowiskach wczesnej KŁ na Śląsku oraz na Kujawach.

2.1.3. Datowanie radiowęglowe

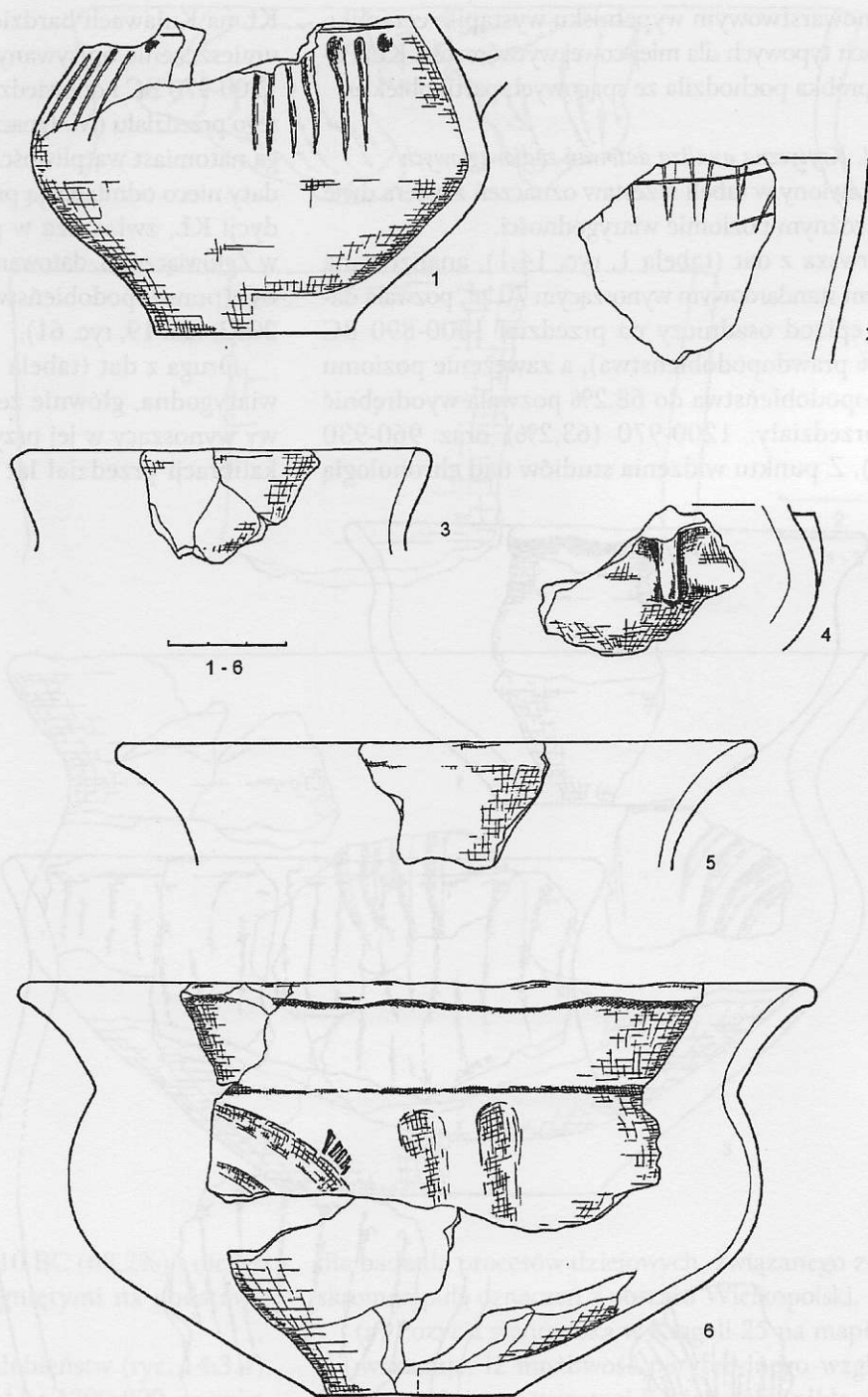
Dla obiektów zbadanych w obrębie osady KŁ na stanowisku w Krągoli uzyskano 2 datowania radiowęglowe. Pochodziły one z jam lokalizowanych w obrębie odcinka B: obiektu B48 oraz obiektu B88. Substancje poddane analizie to w obydwu przypadkach kości (tab. 1).

Tabela 1. Krągola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Lista datowań radiowęglowych dla obiektów kultury łżyckiej

Obiekt	Materiał	Nr lab.	BP	BC
B48	kość	Ki-10655	2880±70	1200-970 (63,2%)* 960-930 (5,0%)* 1300-890**
B88	kość	Ki-10656	2940±100	1300-1010 (68,2%)* 1410-900**
Suma prawdopodobieństwa dla dwóch dat				1260-1230 (3,6%)* 1220-970 (64,6%)* 1390-890 (95,4%)**

Uwagi: * – kalibracja na podstawie OxCal v3.10 (B. Ramsey 2005) – poziom prawdopodobieństwa 68,2%, ** – kalibracja na podstawie OxCal v3.10 (B. Ramsey 2005) – poziom prawdopodobieństwa 95,4%.

Ryc. 8. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – ob. B164, 2, 3 – ob. B171, 4 – ob. B190, 5 – ob. B200, 6 – ob. B196; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

2.1.3.1. Lista obiektów datowanych radiowęglowo i kalibracja oznaczeń

Obydwie próbki można synchronizować z etapem starszej i środkowej epoki brązu w rozwoju kujawskiej KŁ (KŁ faza II i III – M. Ignaczak 2002, s. 88-109).

Obiekt B48. Jest to jama gospodarcza położona w pobliżu pierwszego budynku słupowego zlokalizowanego w obrębie ara B31 (por. ryc. 1). Prawdopodobnie wchodziła ona w zakres peryferyjnych względem domu konstrukcji zaplecza gospodarczego. Posiadała ona owalny zarys w planie (wymiary $1,10 \times 1,00$ m) oraz nieckowaty profil (głębokość sięgała 0,30 m). Jednora-

zowy akt zasypania obiektu wskazuje na krótkotrwałą egzystencję jamy, a jej zawartość kulturowa powinna odpowiadać chronologicznie momentowi istnienia konstrukcji mieszkalnej i całego kompleksu obiektów stowarzyszonych. W wypełniku obiektu zlokalizowano 14 fragmentów naczyń, reprezentujących cechy typowe dla spotykanej w Kragoli technologii (elementy mogiłowe – typy technologiczne 40-43).

Obiekt B88. To kolejna jama pochodząca z tego samego kontekstu osadowego. Sąsiadowała z układem jam na północnych peryferiach osady. Posiadała ona kolisty kształt i regularny, nieckowaty profil.

W jednowarstwowym wypełnisku wystąpiła ceramika o cechach typowych dla miejscowej wytwórczości KŁ. Pobrana próbka pochodziła ze spagowych partii obiektu.

2.1.3.2. Krytyczna analiza datowań radiowęglowych

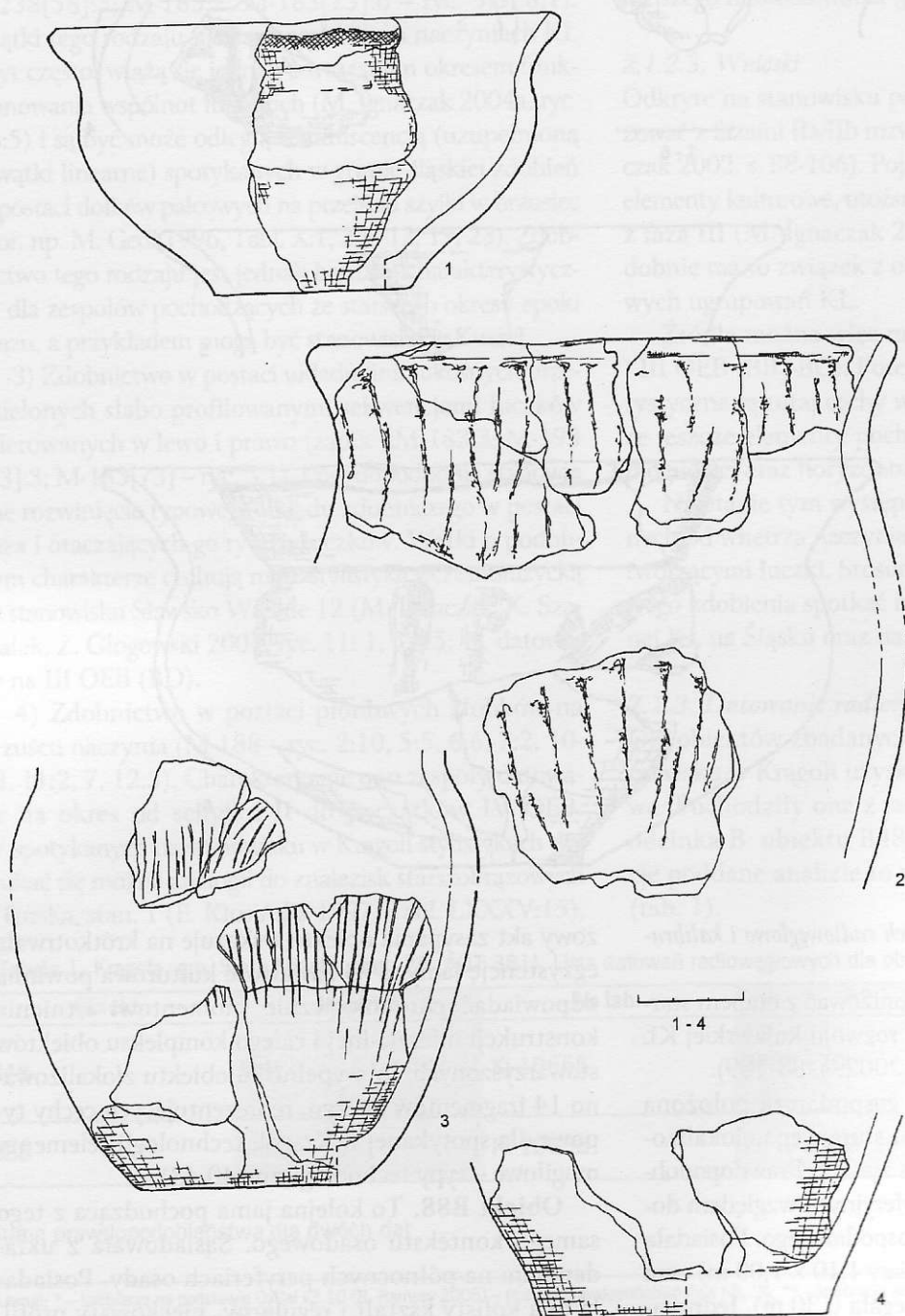
Przedstawiony w tabeli 1 zestaw oznaczeń zawiera dwie daty o różnym poziomie wiarygodności.

Pierwsza z dat (tabela 1, ryc. 14:1), analizowana z błędem standardowym wynoszącym 70 lat, pozwala datować epizod osadniczy na przedział 1300-890 BC (95,4% prawdopodobieństwa), a zawężenie poziomu prawdopodobieństwa do 68,2% pozwala wyodrębnić dwa przedziały: 1200-970 (63,2%) oraz 960-930 (5,0%). Z punktu widzenia studiów nad chronologią

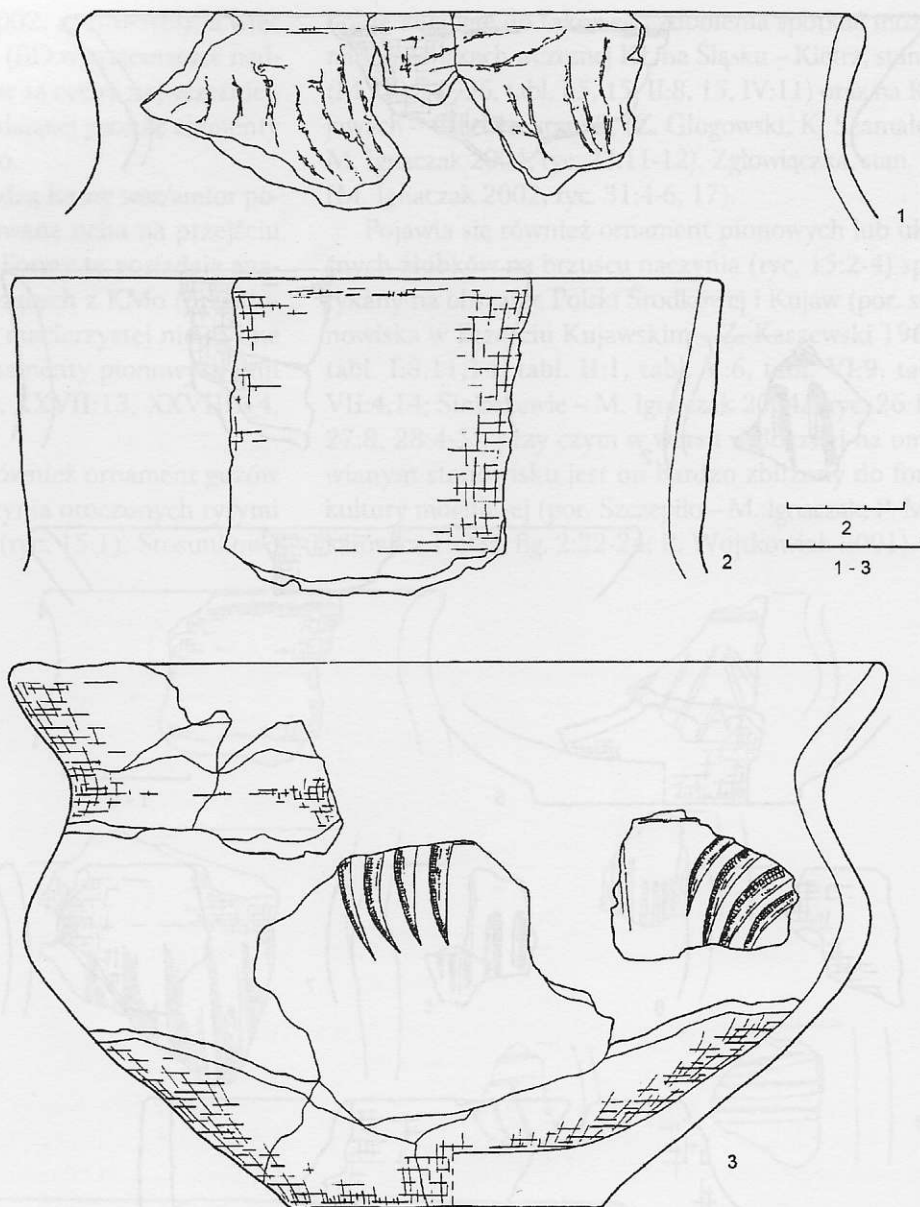
KŁ na Kujawach bardziej prawdopodobne wydaje się umieszczenie opisywanych wydarzeń w przedziale lat 1200-970 BC i opowiedzenie się za starszym odcinkiem tego przedziału (M. Ignaczak 2002, s. 137-141). Nie ulega natomiast wątpliwości, że otrzymane na stanowisku daty nieco odmładzają proces krystalizacji wczesnej tradycji KŁ, zwłaszcza w porównaniu ze stanowiskiem w Zgłowiączce 3, datowanym na przedział lat 1680-1440 BC (prawdopodobieństwo 95,4% – por. M. Ignaczak 2002, tab. 19, ryc. 61).

Druga z dat (tabela 1, ryc. 14:2) jest nieco mniej wiarygodna, głównie ze względu na błąd standardowy wynoszący w jej przypadku ± 100 . Otrzymany po kalibracji przedział lat zamyka się w ramach 1400-

Ryc. 9. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – ob. B210, 2-4 – ob. B231; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Ryc. 10. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – ob. B244, 2 – ob. B245, 3 – ob. B252, źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

-900 BC (95,4%) lub 1300-1010 BC (68,2%) i nie jest sprzeczny z ustaleniami osiągniętymi na podstawie pierwszej z dat.

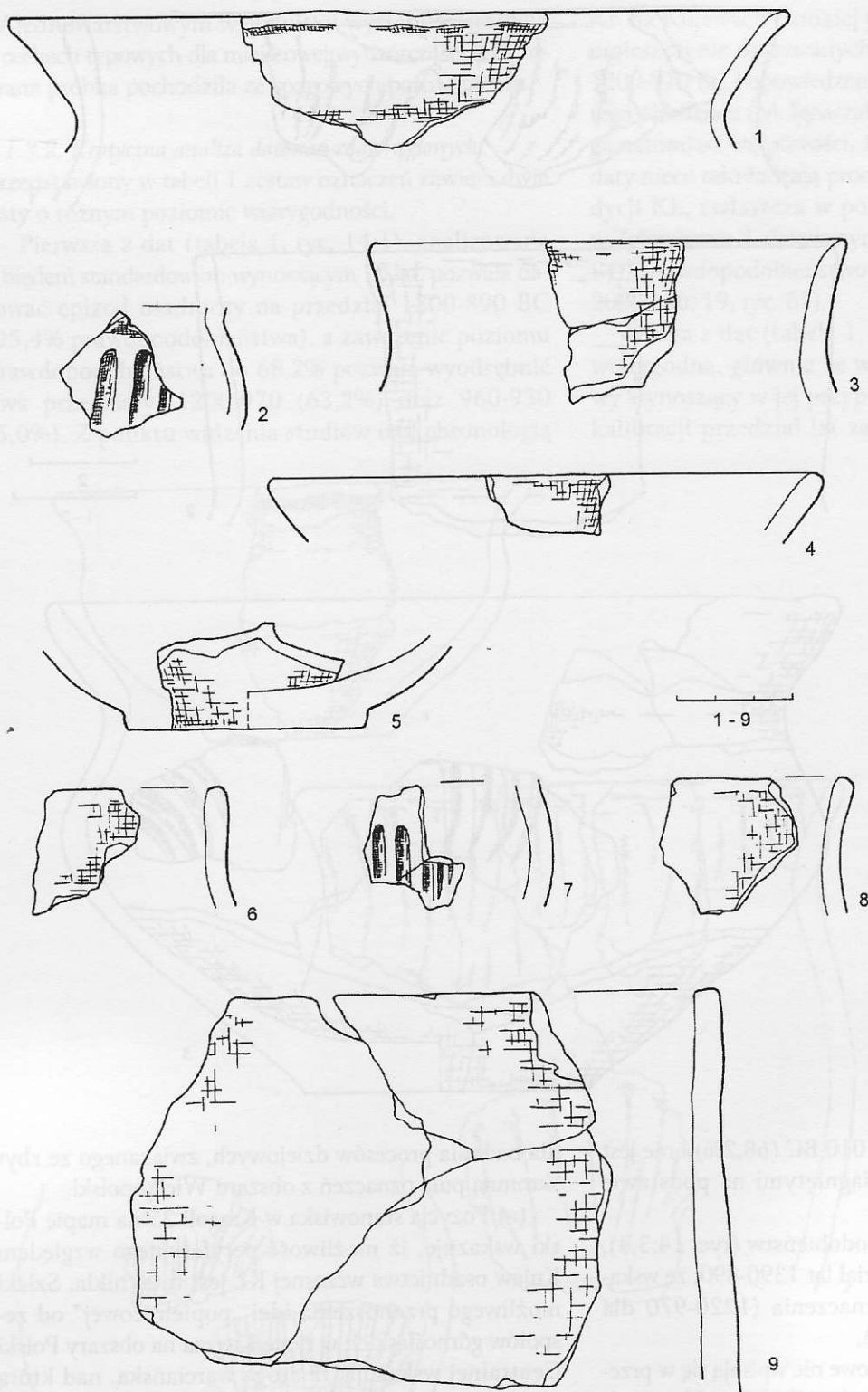
Po zsumowaniu prawdopodobieństw (ryc. 14:3,4), najbardziej istotny jest przedział lat 1390-890, ze wskazaniem na nieco starsze oznaczenia (1220-970 dla prawdopodobieństwa 64,5%).

Otrzymane daty kalendarzowe nie wpisują się w przedział określający zespoły KŁ – faza II i III na Kujawach (M. Ignaczak 2002, s. 136n), przypadający na lata 1400-1300 BC. W znacznie większym stopniu odpowiadają one kolejnej fazie rozwojowej KŁ (faza IV: 1300-1100/1000 BC). Dysonans ten można tłumaczyć na dwóch poziomach: (a) zróżnicowaniu chronologicznym procesów topogenezy KŁ w strefie Wielkopolski Wschodniej i Kujaw (dysponujących najpełniejszym obrazem chronologii bezwzględnej w dobie KŁ) oraz (b) braku reprezentatywności otrzymanych oznaczeń ^{14}C

dla badania procesów dziejowych, związanego ze zbyt skromną pulą oznaczeń z obszaru Wielkopolski.

(a) Pozycja stanowiska w Kragoli 25 na mapie Polski wskazuje, iż możliwość peryferyjnego względem Kujaw osadnictwa wczesnej KŁ jest tutaj nikła. Szlaki możliwego przenoszenia idei „popielnicowej” od zespołów górnośląskich w typie Kietrza na obszary Polski Centralnej wskazują, iż droga warciańska, nad którą znajduje się Kragola, byłaby najbardziej mobilna. Poświadcza to także bogactwo osadnictwa starszobrazowego w tej strefie (E. Kłosińska 1997).

(b) Zbyt nikła liczba oznaczeń ^{14}C z obszaru Wielkopolski ogranicza możliwości interpretacyjne. Metoda radiowęglowa, ściśle związana z teorią prawdopodobieństwa i statystyką, jest bardziej wiarygodna przy większej liczbie prób (A. Walanus, T. Goslar 2004, s. 78n). Otrzymany obraz chronologii KŁ w strefie Wielkopolski Wschodniej wymagałby więc uszczegółowienia.

Ryc. 11. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1-3 – wykop B1, 4, 5 – wykop B6, 6, 7 – wykop B11, 8 – wykop B17, 9 – wykop B14; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Alternatywą dla takiego rozumowania byłaby tylko kontrpropozycja o „odtrzcienieckiej” ewolucji wzorców „wczesnołużyckich”, nakładających się w Polsce Środkowej na „cechy mogiłowe”. Tłumaczyłaby ona późniejsze niż w Wielkopolsce i na Kujawach pojawienie się na Śląsku waz ornamentowanych charakterystycznymi wątkami, złożonymi z guzów wyciskanych, łuczków obwodzących je od góry oraz kombinacji linii pionowych i odciskanych punk-

tów. Definiujące te zespoły naczynia esowate z zaznaczonym barkiem, oraz zdobienia w postaci pionowych żłobków, można w myśl tej teorii wywodzić ze środowiska KMo.

2.2. Ruszków I, gm. Kościelec, stanowiska 19

Występujące w obrębie osad wczesnołużyckich zespoły, zdecydowanie mniej liczne od wcześniej przedstawionego, są synchronizowane z fazami IIa i III KŁ

na Kujawach (M. Ignaczak 2002, s. 106-109), a więc ramowo datowane na III OEB (BD w systematyce nad-dunajskiej). Charakterystyczne są cechy najwcześniejszej tradycji KŁ, często posiadającej jeszcze elementy pochodzące ze środowisk KMo.

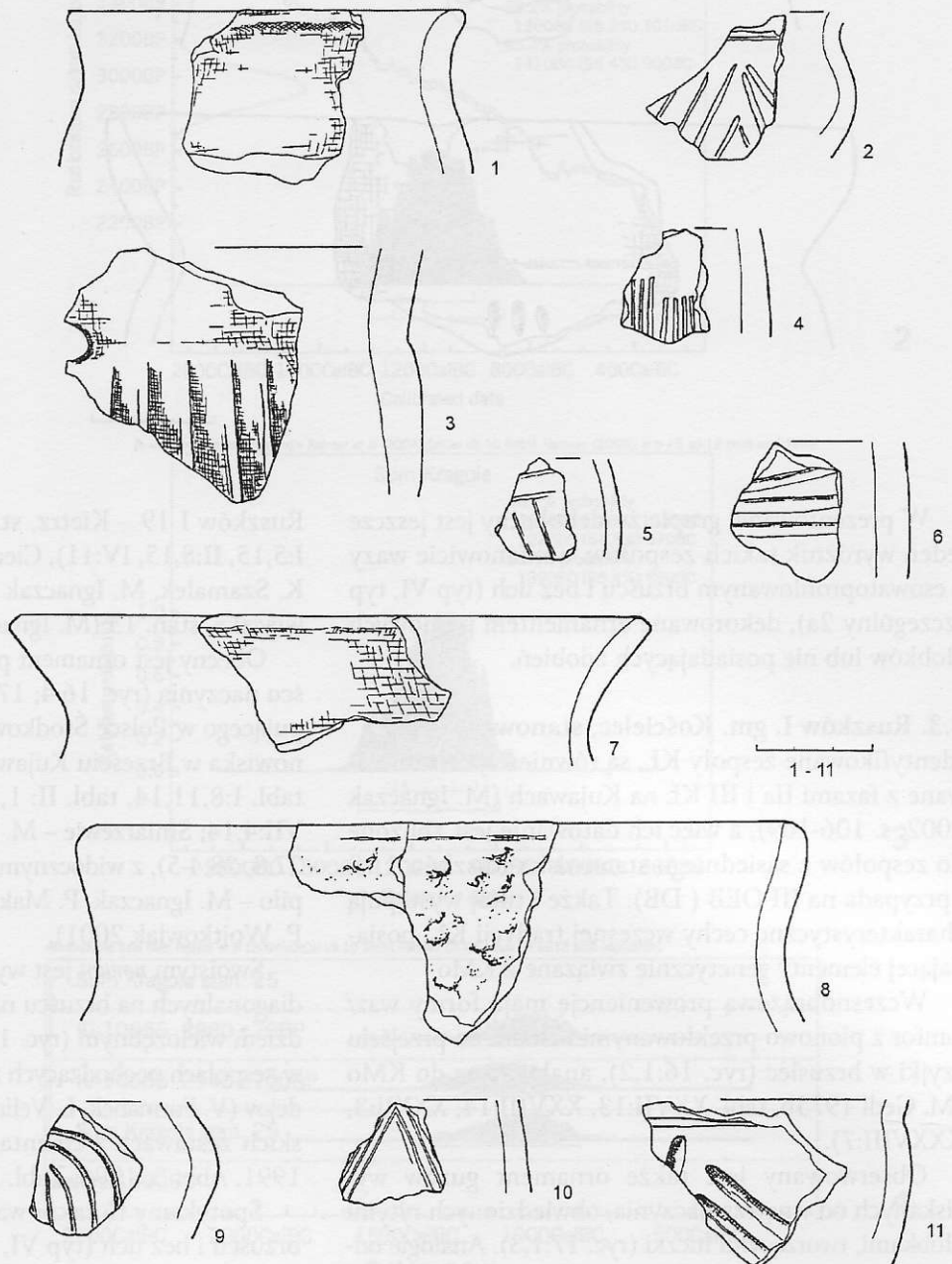
Z tradycji mogiłowej pochodzą formy waz/amfor posiadających pionowo przekłuwane ucha na przejściu szyjki w brzusec (ryc. 15:5). Formy te posiadają analogie w grupie naczyń pochodzących z KMo (przedłużyckiej), przy czym w strefie macierzystej nie są one bezzdobne, lecz posiadają ornamenty pionowych linii rytych (M. Gedl 1975b, tabl. XXVII:13, XXVIII:14, XXXII:3, XXXVIII:7).

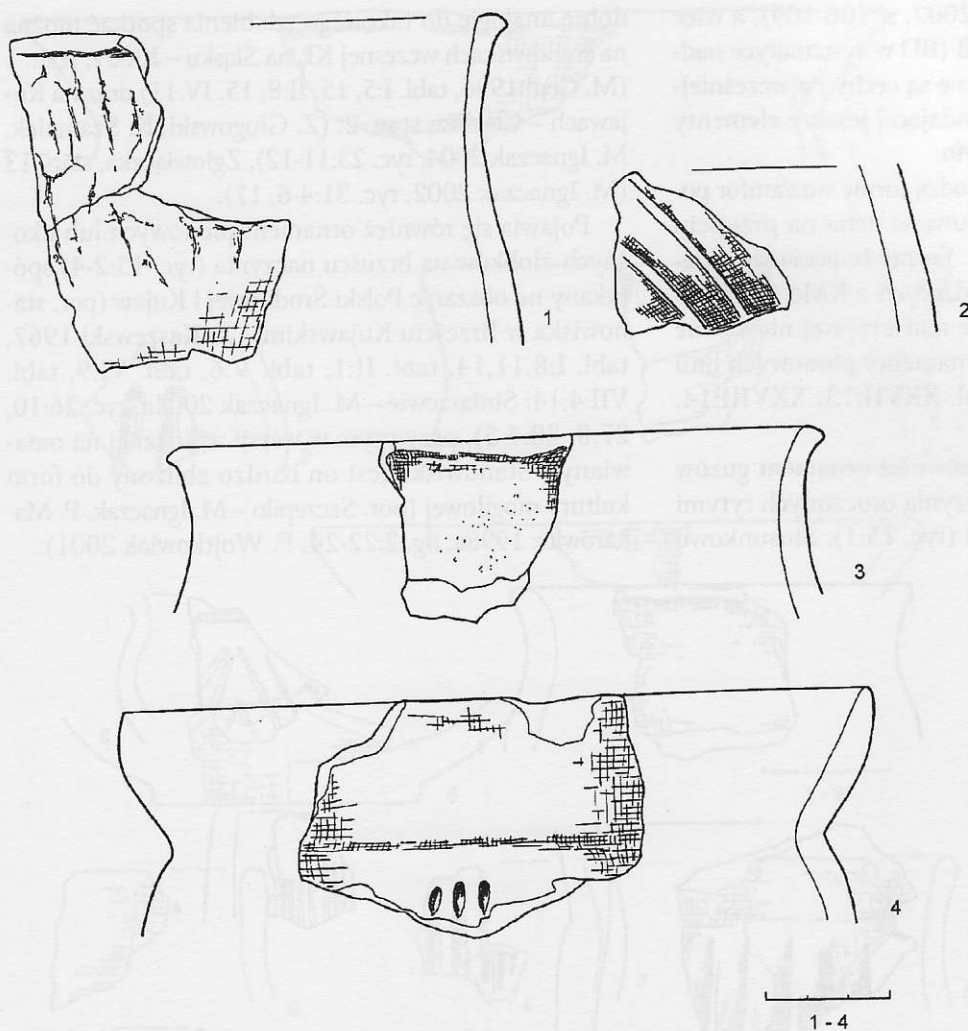
W etapie tym występuje również ornament guzów wyciskanych od wnętrza naczynia otoczonych rytymi żłobkami, tworzącymi łuczki (ryc. 15:1). Stosunkowo

dobrze analogie do takowego zdobienia spotkać można na stanowiskach wczesnej KŁ na Śląsku – Kietrz, stan. 1 (M. Gedl 1996, tabl. I:5, 15, II:8, 15, IV:11) oraz na Kujawach – Ciechrz, stan. 2, (Z. Głogowski, K. Szamałek, M. Ignaczak 2004, ryc. 23:11-12), Zgłowiączka, stan. 13 (M. Ignaczak 2002, ryc. 31:4-6, 17).

Pojawia się również ornament pionowych lub ukośnych żłobków na brzusku naczynia (ryc. 15:2-4) spotykany na obszarze Polski Środkowej i Kujaw (por. stanowiska w Brześciu Kujawskim – Z. Kaszewski 1967, tabl. I:8, 11, 14, tabl. II:1, tabl. V:6, tabl. VI:9, tabl. VII:4, 14; Siniarzewie – M. Ignaczak 2004a, ryc. 26:10, 27:8, 28:4-5), przy czym w wersji widocznej na omawianym stanowisku jest on bardzo zbliżony do form kultury mogiłowej (por. Szczepiło – M. Ignaczak, P. Makarowicz 1998a, fig. 2:22-24; P. Wojtkowiak 2001).

Ryc. 12. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – wykop B19, 2 – wykop B24, 3 – wykop B29, 4 – wykop B42, 5, 6 – wykop B56, 7, 8 – wykop B66, 9 – wykop B89, 10 – wykop B90, 11 – wykop B101; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Ryc. 13. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wybór ceramiki: 1 – wykop B134, 2 – wykop B153, 3 – wykop B128, 4 – wykop B287; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007..

W prezentowanej grupie źródeł obecny jest jeszcze jeden wyróżnik takich zespołów, a mianowicie wazy o esowatoprofilowanym brzuscu i bez uch (typ VI, typ szczególnie 2a), dekorowane ornamentem pionowych żłobków lub nie posiadających zdobień.

2.3. Ruszków I, gm. Kościelec, stanowisko 38/39

Identyfikowane zespoły KŁ, są również synchronizowane z fazami IIa i III KŁ na Kujawach (M. Ignaczak 2002, s. 106-109), a więc ich datowanie jest zbliżone do zespołów z sąsiedniego stanowiska Ruszków I 19 i przypada na III OEB (DB). Także i tutaj występują charakterystyczne cechy wczesnej tradycji KŁ, posiadającej elementy genetycznie związane z KMo.

Wczesnobrązową proweniencję mają formy waz/amfor z pionowo przekłuwanymi uchami na przejściu szyjki w brzusec (ryc. 16:1,2), analogiczne do KMo (M. Gedl 1975b, tabl. XXVII:13, XXVIII:14, XXXII:3, XXXVIII:7).

Obserwowany jest także ornament guzów wyciskanych od wnętrza naczynia, obwiedzionych rytymi żłobkami, tworzącymi łuczki (ryc. 17:1,3). Analogie odpowiadają zestawowi przytoczonemu dla stanowiska

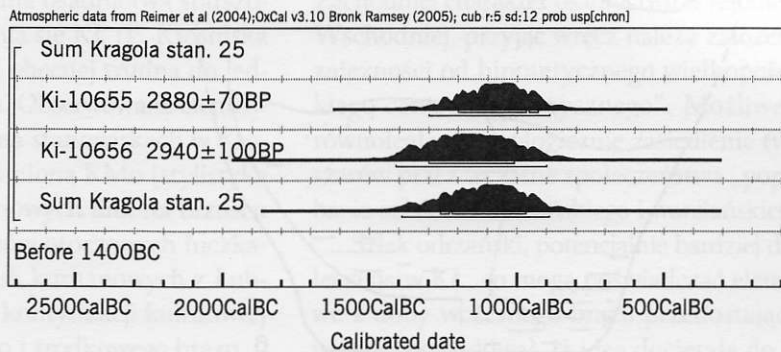
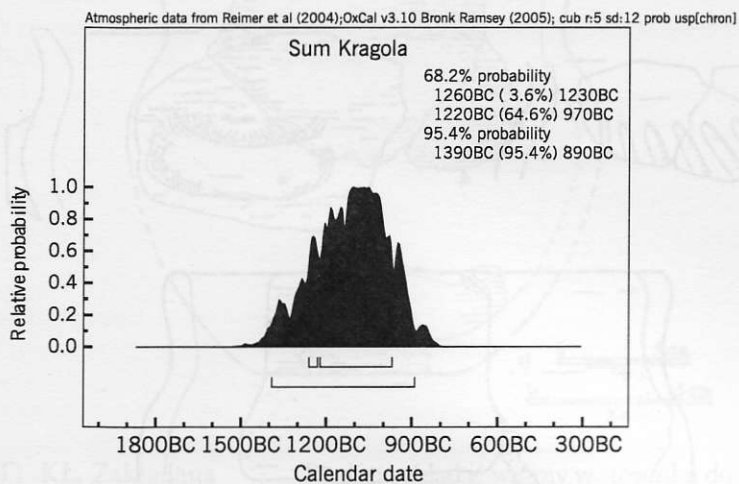
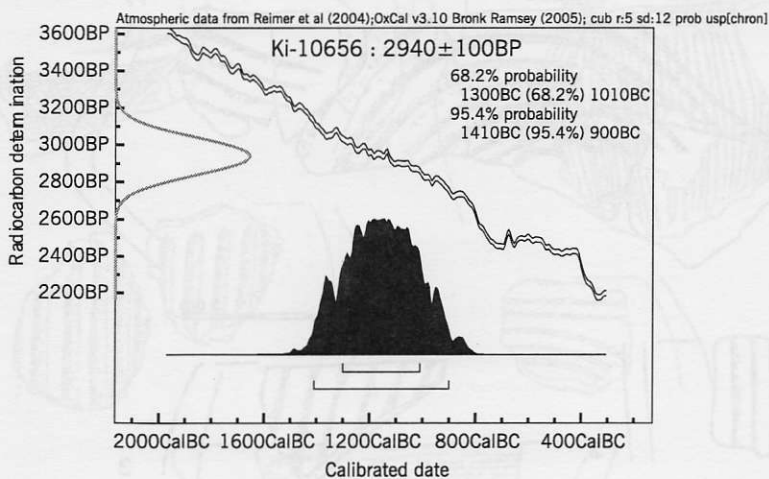
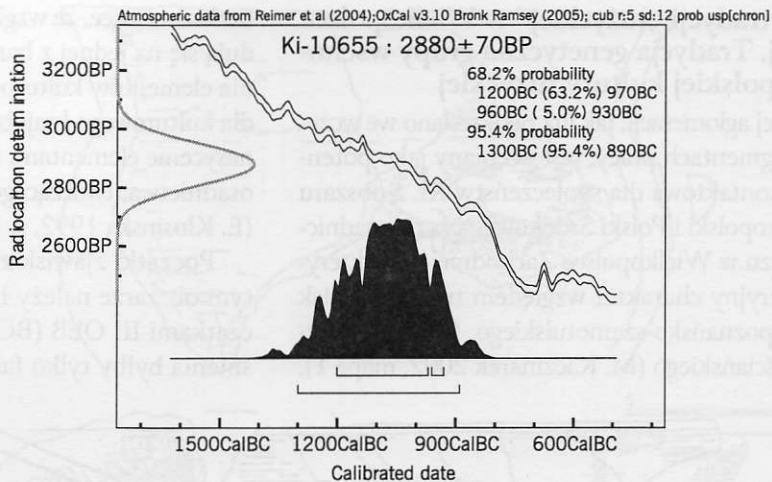
Ruszków I 19 – Kietrz, stan. 1 (M. Gedl 1996, tabl. I:5,15, II:8,15, IV:11), Ciechrz, stan. 2, (Z. Głogowski, K. Szamałek, M. Ignaczak 2004, ryc. 23:11-12), Zgłowiączka, stan. 13 (M. Ignaczak 2002, ryc. 31:4-6, 17).

Obecny jest ornament pionowych żłobków na brzuscu naczynia (ryc. 16:4; 17:2, 4, 5) zbliżony do występującego w Polsce Środkowej i na Kujawach (por. stanowiska w Brześciu Kujawskim – Z. Kaszewski 1967, tabl. I:8,11,14, tabl. II: 1, tabl. V:6, tabl. VI: 9, tabl. VII:4,14; Siniarzewie – M. Ignaczak 2004a, ryc. 26:10, 27:8, 28:4-5), z widocznym wpływem KMo (por. Szczepiło – M. Ignaczak, P. Makarowicz 1998a, fig. 2:22-24; P. Wojtkowiak 2001).

Swoistym *novum* jest występowanie ornamentu linii diagonalnych na brzuscu naczynia, wykonanych narzędziem wielozębnym (ryc. 16:3), który posiada analogie w zespołach pochodzących ze Słowacji – stanowisko Hodejov (V. Furmanek, L. Veličik 1991, Abb. 4) oraz w polskich zestawach z cmentarzyska w Kietrz (M. Gedl 1991, Abb. 3; 1996, Tabl. LV).

Spotykamy tu także wazy o esowato profilowanym brzuscu i bez uch (typ VI, typ szczególnie 2a), zdobione ornamentem pionowych żłobków lub bezzdobne.

Ryc. 14. Kragola, gm. Stare Miasto, stan. 25 (AUT 381). Wyniki kalibracji dat 14C (na podstawie: B. Ramsey 2005): 1 – ob. B48, 2 – ob. B88, 3 – suma prawdopodobieństw, 4 – suma prawdopodobieństw wraz z porównaniem odczytów dla poszczególnych dat.

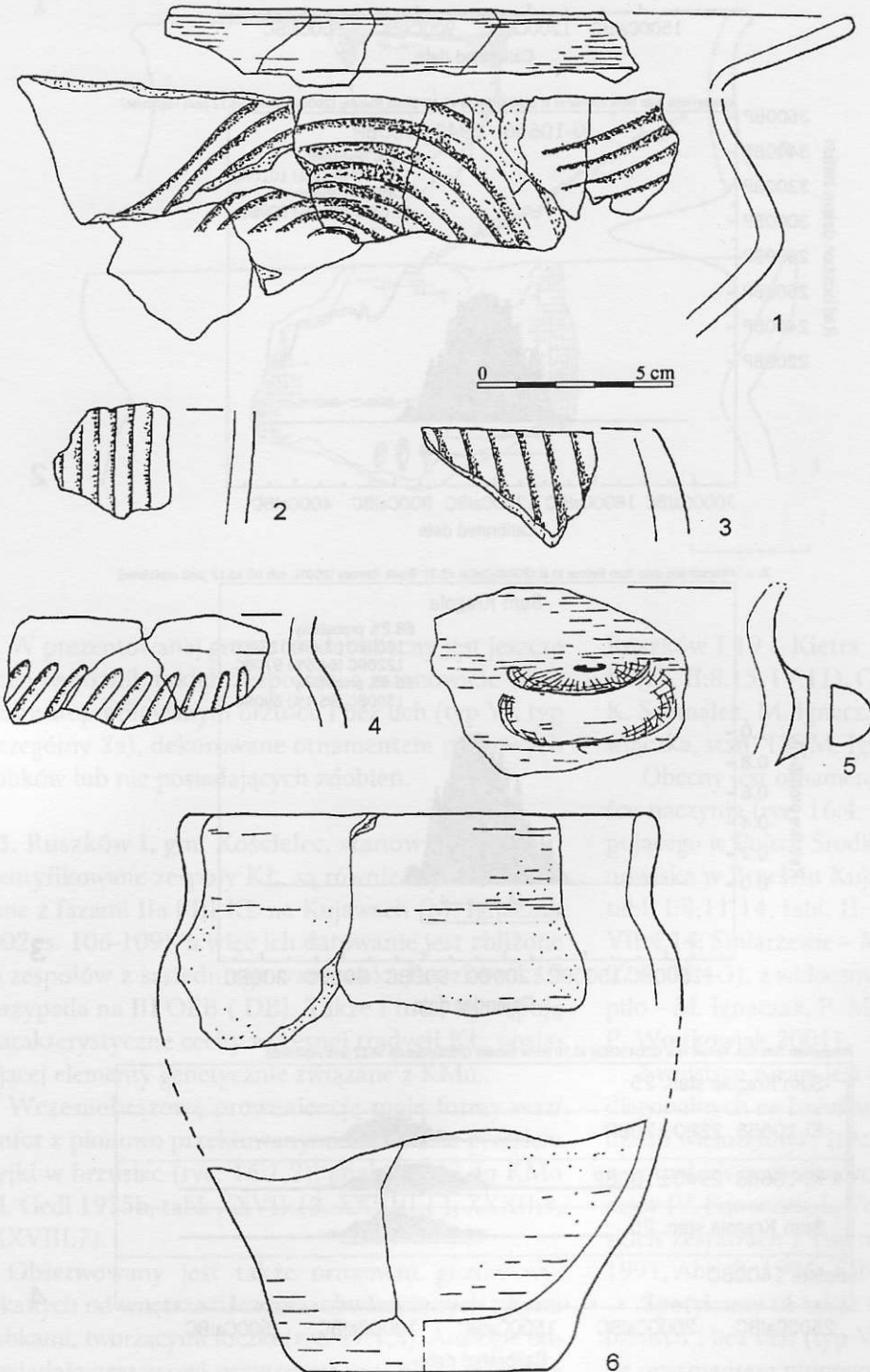

3. Początki tradycji „łużyckiej” w Wielkopolsce Wschodniej. Tradycja genetyczna grupy wschodniowielkopolskiej kultury łużyckiej

Obszar badanej aglomeracji, jak już podkreślano we wcześniejszych fragmentach pracy, jest oceniany jako potencjalna strefa kontaktowa dla społeczeństw KŁ z obszaru Śląska, Wielkopolski i Polski Środkowej. Na tle osadnictwa epoki brązu w Wielkopolsce Zachodniej charakteryzuje je peryferyjny charakter względem trzech skupisk osadniczych: poznańsko-szamotulskiego, śremsko-średzkiego oraz kościańskiego (M. Kaczmarek 2002, mapa 1).

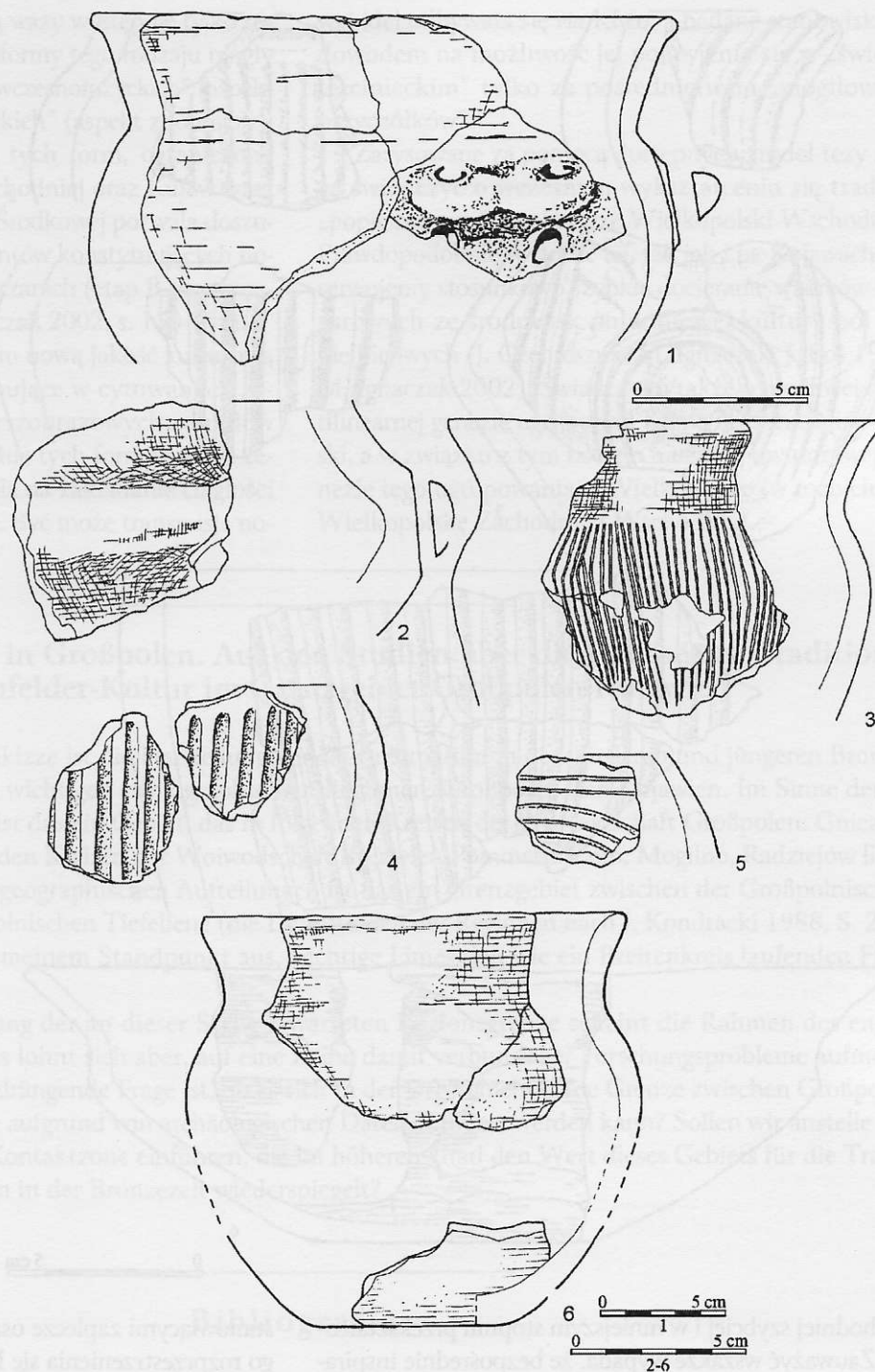
Badane okolice, ze względu na bliskość rzeki Warty, znajdują się na jednej z bardziej atrakcyjnych linii przenikania elementów kulturowych z grupy śląskiej KŁ. Istotne dla kulturowego krajobrazu miejscowej prowincji KŁ jest nasycenie elementami wcześniejszego, starszobrazowego osadnictwa, tworzącego tutaj koniński region osadniczy (E. Kłosinska 1992, s. 147, ryc. 3).

Początki zjawisk związanych z kulturą łużycką na tym obszarze należy łączyć ze schyłkiem II OEB i początkami III OEB (BC/BD), kwestią wymagającą wyjaśnienia byłby tylko fakt wzajemnych relacji zachodzą-

Ryc. 15. Ruszków I, gm. Kościelec, stan. 19 (AUT 422). Wybór ceramiki: 1 – wykop A59b, 2 – wykop A46b, 3 – wykop A68b, 4 – obiekt C13, 5 – wykop B24a, 6 – obiekt E27; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

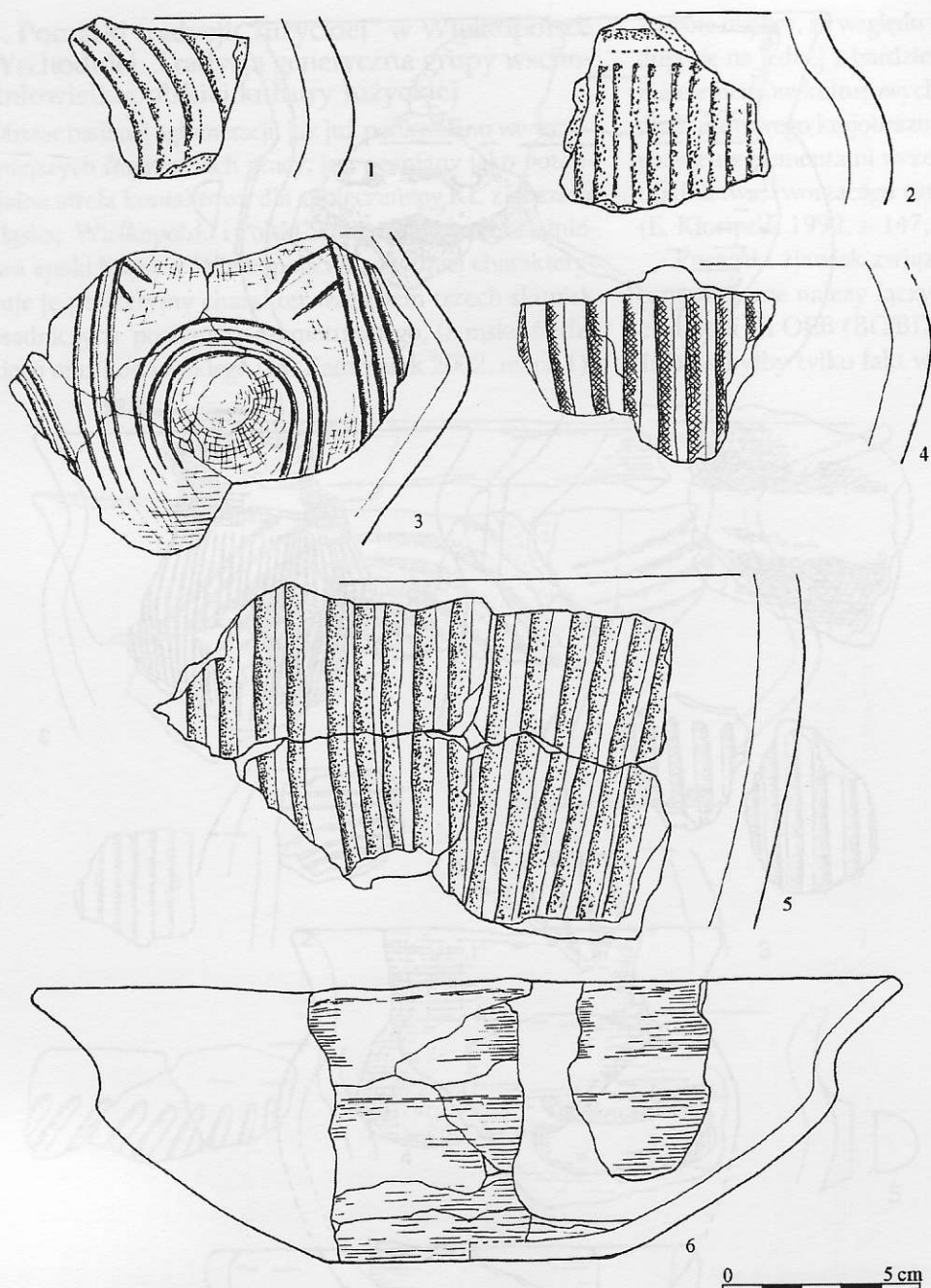
Ryc. 16. Ruszków I, gm. Kościelec, stan. 38/39 (AUT 423/424). Wybór ceramiki: 1 – wykop A36a, 2 – obiekt B110, 3 – obiekt B86, 4-6 obiekt B147; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

nych na linii KMo (ewentualnie HT) KŁ. Zakładana możliwość całkowitego załamania osadnictwa starszobronzowego w dobie kształtowania się KŁ (E. Kłosińska 1997, s. 138-139) jest w chwili obecnej trudna do jednoznacznie udokumentowania. Obserwowane elementy tradycji „wczesnołużyckiej” na stanowiskach w Krągni i Ruszkowie I noszą znamiona KMo (stylistyka elementów zdobniczych pionowych linii na brzuścu naczyń) oraz HT (układy guzów otoczonych łuczka- mi półkolistymi w typie znalezisk kurhanowych z Łubnej), co wskazuje na możliwość kontynuacji kulturowej w tej strefie w okresie wczesnego i środkowego brązu.

Trudno zakładać wtórny w stosunku do Wielkopolski Zachodniej charakter osadnictwa w rejonie Wielkopolski Wschodniej, przyjąć wręcz należy założenie o jego niezależności od hipotetycznego wielkopolskiego „łużyckiego centrum genetycznego”. Możliwe jest bowiem równoległe chronologicznie zasiedlenie tych dwóch obszarów przez wczesne społeczeństwa „popielnicowe” na bazie szlaków: odrzańskiego i warciańskiego.

Szlak odrzański, potencjalnie bardziej drożny dla społeczeństw KŁ, co mogą poświadczать elementy kulturowe z doby wczesnego brązu przedostające się tędy na północ, powodował, iż idea docierała do Wielkopolski

Ryc. 17. Ruszków I, gm. Kościelec, stan. 38/39 (AUT 423/424). Wybór ceramiki: 1-6 obiekt B110; źródło: M. Ignaczak, M. Anioła, A. Zarzycka 2007.

Zachodniej szybciej i w mniejszym stopniu przekształcona. Zauważyć wszakże wypada, że bezpośrednie inspiracje z grupy śląskiej KŁ, są tam nieliczne, a znaleziska łączące obie strefy należy raczej odnosić do unifikacyjnego charakteru miejscowego podłoża, tworzonego przez KMo.

Szlak warciański generował natomiast odrębne zachowania kulturowe. Recepcja wczesnych wzorców „łuzycznych” mogła tam następować głównie w strefie bezpośrednich kontaktów społeczeństw HT i KMo (M. Ignaczak, P. Makarowicz 1998a, 1998b). Dalsze utrwalenie „idei popielnicowej” wiązałyby się z obszarami wcześniej

stanowiącymi zaplecze osadnictwa HT. Pochodną takiego rozprzestrzenienia się KŁ jest oryginalność jej identyfikatorów (głównie ceramicznych) na obszarze Kujaw i Wielkopolski Wschodniej. Wymienić tu głównie należy w0azy o esowatym profilu (typ VI(2a)), stanowiące *novum* w inwentarzu społeczeństw środkowobrzazowych Wielkopolski Wschodniej i Kujaw. Występujący na nich ornament guzów obwiedzionych półkolistymi żłobkami, segmentowany poprzez pionowe linie ryte i punkty odciskane, jest typowy dla zespołów „wczesnołuzycznych” i ma szeroki zasięg przestrzenny³, lecz tworząc zestaw styli-

³ Interesujące z perspektywy studiów nad KŁ jest młodsze (przypadające na przełom BD/HA1) datowanie tego ornamentu w zespołach ze Śląska (por. Kietrz – M. Gedl 1989, Tabl. XXVII:13) oraz Słowacji (por. Diviaky – L. Veličák 1991, Abb. 24:9). Prawdopodobnie celowa byłaby dogłębna analiza występowania tego rodzaju zdobień na obszarze Niżu Polski, przy założeniu ich południowej proveniencji (elementy wyjściowe pojawiają się już w kulturze pilińskiej).

styczny z formą morfologiczną wazy występuje tylko tutaj. Domniemywać można, że formy tego rodzaju mogły powstać na kanwie „wpływów wczesnołużyckich” (aspekt morfologiczny) oraz „trzcienieckich” (aspekt zdobniczy). Zwarty zasięg występowania tych form, ograniczony do obszaru Wielkopolski Wschodniej oraz Kujaw wraz z przyległymi terenami Polski Środkowej pozwala doszukiwać się tutaj pewnych elementów konstytuujących nową tradycję na cytowanych obszarach (etap B topogenezy KŁ na Kujawach – M. Ignaczak 2002, s. 150-151).

Drugim detalem opisującym nową jakość kulturową są garnki typu V(2c), występujące w cytowanych zespołach jako pozostałość starszobrazowych zespołów mogiłowych. Rozprzestrzenienie tych form w wielu zespołach „wczesnej” KŁ pozwala na zakładanie ciągłości kulturowej między KMo a KŁ. Być może transmisja no-

wej idei odbywała się *via* KMo, a badane stanowiska są dowodem na możliwość jej pojawienia się w „świecie trzcienieckim” tylko za pośrednictwem „mogiłowych przyczółków”.

Zarysowane za pomocą dostępnych źródeł tezy mogą świadczyć o wczesnym wykształceniu się tradycji „popielnicowej” na obszarze Wielkopolski Wschodniej. Prawdopodobnie w strefie tej, tak jak i na Kujawach obserwujemy stosunkowo szybkie docieranie wzorców kulturowych ze środowisk południowej kultury pól popielnicowych (J. Czebreszuk, M. Ignaczak, J. Łoś 1997; M. Ignaczak 2002). Świadczy to także o możliwej multilinearnej genezie ugrupowań KŁ na obszarze Niziu Polski, a w związku z tym także o możliwej dwutorowej genezie tego ugrupowania w Wielkopolsce (w rozbiu na Wielkopolskę Zachodnią i Wschodnią).

Die Lausitzer Kultur in Großpolen. Aus den Studien über die Genese der Tradition der Urnenfelder-Kultur im Grenzgebiet Großpolen-Kujawien

Das Ziel der vorgelegten Skizze ist die Darstellung der Kultursituation in der mittleren und jüngeren Bronzezeit im Grenzgebiet von zwei wichtigen ethnographischen Regionen: Großpolen und Kujawien. Im Sinne der jetzigen Verwaltungsteilungen ist das ein Gebiet, das in folgenden Kreisen der Woiwodschaft Großpolen: Gniezno, Słupca, Konin und Koło und den Kreisen der Woiwodschaft Kujawien-Pommern: Żnin, Mogilno, Radziejów liegt. Im Rahmen der physikalisch-geographischen Aufteilungen ist das ein Grenzgebiet zwischen der Großpolnischen Seenplatte und der Südgroßpolnischen Tiefebene (die Definitionen der Regionen nach J. Kondracki 1988, S. 294-298, 311-313), wo das, von meinem Standpunkt aus, wichtige Limes den wie ein Breitenkreis laufenden Fluss Warthe bestimmt.

Eine adäquate Beschreibung der an dieser Stelle erwarteten Regionsgrenze scheint die Rahmen des engen Aufsatzes zu überschreiten. Es lohnt sich aber, auf eine Reihe damit verbundener Forschungsprobleme aufmerksam zu machen. Die erste aufdrängende Frage ist, ob es sich in der Urgeschichte eine Grenze zwischen Großpolen und Kujawien gab und wie sie aufgrund von archäologischen Daten definiert werden kann? Sollen wir anstelle des Begriffs Grenze den Termin Kontaktzone einführen, die im höheren Grad den Wert dieses Gebiets für die Transmission der Kulturströmungen in der Bronzezeit widerspiegelt?

Bibliografia

- BENKOVSKÁ-PIVOVAROVÁ Z.
1972 *Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im Lichte der Grabfunde aus Martin*, „Slovenská Archeologia” 22 (2), s. 253-312.
- BUKOWSKI Z.
1974 *Charakter osadnictwa kultury łużyckiej na Kujawach i we wschodniej Wielkopolsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 39, z. 3, s. 275-296.
- CZEBRESZUK J.
1990 *Osada ludności kręgu kultury łużyckiej w Korzeczniku, gm. Kłodawa, woj. Konin, stan. 14*, „Sprawozdania Archeologiczne” 41, s. 147-170.
- CZEBRESZUK J., IGNACZAK M., ŁOŚ J.
1997 *Osadnictwo wczesnej kultury łużyckiej w Narkowie, gmina Dobre, stanowisko 9. Z badań nad początkami kultury łużyckiej na Niziu Polski*, Poznań.
- COFTA-BRONIEWSKA A.
1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Z badań nad rozwojem regionalizmu społeczeństw Kujaw*, Poznań.
- FURMANEK V., VELIAČIK L.
1991 *Anfänge der Urnenfelderkulturen in der Mittel- und Ostslowakei*, [w:] M. Gedl (red.), *Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa*, „Archaeologia Interregionalis”, vol. XIII, s. 29-45.

- GARDAWSKI A.
1979 *Podział kulturowy*, [w:] W. Hensel (red.), *Prahistoria Ziemi Polskiej*. Tom IV, Wrocław, s. 39-45.
- GEDL M.
1975a *Kultura łużycka*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1975b *Kultura przedłużycka*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1980a *Studia nad periodyzacją kultury łużyckiej w południowej części Śląska*, „Archeologia Polski” 25, s. 79-129.
1980b *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie*, Kraków.
1989 *Groby z młodszego okresu epoki brązu na cmentarzysku w Kietrze*, Kraków.
1996 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrze (część III)*, Kraków.
- GŁOGOWSKI Z., SZAMAŁEK K., IGNACZAK M.
2004 *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego w strefie nadnotecko-nadgoplańskiej*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*. Tom III, Kujawy, cz. 5. *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego*, Poznań, s. 203-333.
- IGNACZAK M.
2002 *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw*, Poznań.
2004a *Osadnictwo społeczności kultury łużyckiej*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*. Tom III, Kujawy, cz. 5. *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego*, Poznań, s. 15-201.
2004b *Kres nomadyzmu w epoce brązu? Uwagi na marginesie aktualnych studiów nad osadnictwem kultury łużyckiej na Kujawach*, [w:] A. Koško, M. Szymt (red.), *Nomadyzm a pastoralizm w międzyrzeczu Wisły i Dniepru (neolit, eneolit, epoka brązu)*, Poznań, s. 223-231.
- IGNACZAK M., ANIOŁA M.
2007a *Osadnictwo kultury łużyckiej*, [w:] M. Anioła, R. Pietrzak (red.), *Wyniki badań archeologicznych w Ruszkowie I, gm. Kościelec, stanowisko 19 (nr AUT 422)*, Poznań (w druku).
2007b *Osadnictwo kultury łużyckiej*, [w:] M. Anioła, R. Pietrzak (red.), *Wyniki badań archeologicznych w Ruszkowie I, gm. Kościelec, stanowisko 38/39 (nr AUT 423/424)*, Poznań (w druku).
- IGNACZAK M., ANIOŁA M., ZARZYCKA A.
2007 *Osadnictwo społeczeństw kultury łużyckiej*, [w:] M. Ignaczak (red.), *Osadnictwo pradziejowe i nowożytnie w Krągoli, gm. Stare Miasto, woj. wielkopolskie, stan. 25 (NR AUT 381)*, Poznań (w druku).
- IGNACZAK M., MAKAROWICZ P.
1998a *Krąg trzciniński i krąg mogiłowy. Problem zmiany kulturowej na Kujawach i w dorzeczu środkowej Warty*, [w:] A. Koško, J. Czebreszuk (red.), *Trzcinić – system kulturowy czy interkulturowy proces?*, Poznań, s. 379-396.
1998b *The South-Western Borderland of The Trzcinić Cultural Circle*, „Baltic-Pontic Studies” 6, s. 74-86.
- IGNACZAK M., SZAMAŁEK K., GŁOGOWSKI Z.
2004 *Osadnictwo kultur cyklu łużyckiego na stanowisku Sławsko Wielkie 12 (GAZ/384)*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*. Tom III, Kujawy, cz. 5. *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego*, Poznań, s. 335-400.
- KASZEWSKI Z.
1967 *Osada kultury łużyckiej z III i IV okresu epoki brązu na stanowisku 13 w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, t. 13, s. 159-229.
- KACZMAREK M.
2002 *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu*, Poznań.
- KADROW S.
1991 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra. Część I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków.
- KŁOSIŃSKA E.
1992 *Z badań nad osadnictwem dorzecza Warty w starszym okresie epoki brązu*, [w:] B. Gediga (red.), *Problemy badań nad osadnictwem pradziejowym*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 143-160.
1997 *Starszy okres epoki brązu w dorzeczu Warty*, Wrocław.
- KOBYLIŃSKI Z.
1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- KONDRACKI J.
1988 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- KOSTRZEWSKI J.
1939 *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków.
1949 *Pradzieje Polski*, Poznań.
1955 *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa-Wrocław.
- KOSTRZEWSKI J., CHMIELEWSKI W., JAŹDŻEWSKI K.
1965 *Pradzieje Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- KOŠKO A.
1979 *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie schyłkowego neolitu i wczesnego brązu*, Poznań.
- KURNATOWSKI S.
1966 *Materiały do środkowego okresu epoki brązowej w Wielkopolsce*, „Przegląd Archeologiczny” 17, s. 122-201.
- MACHAJEWSKI H.
1984 *Z badań nad formami osad z czasów od III do początków VI wieku na Pomorzu Środkowym*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 33 (1982-1984), s. 46-54.

MAKAROWICZ P.

1998a *Kujawski nurt trzcinieckiego kręgu kulturowego – podstawy taksonomiczne*, [w:] A. Koško, J. Czebreszuk (red.), *Trzciniec – system kulturowy czy interkulturowy proces?*, Poznań, s. 33-60.

1998b *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000-1600 BC)*, Poznań.

MATOGA A.

1991 *Uwagi o początkach kultury łużyckiej na kielecczyźnie na tle problematyki tzw. fazy przejściowej trzciniecko-łużyckiej*, [w:] M. Gedl (red.), *Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa*, „Archaeologia Interregionalis”, vol. XIII, s. 217-245.

MIŚKIEWICZ J.

1961 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Mariankach*, pow. Włocławek, „Materiały Starożytne” 7, s. 223-243.

PLESL E.

1991 *Zur Problematik der Anfänge der Urnenfelderperiode in Böhmen*, [w:] M. Gedl (red.), *Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa*, „Archaeologia Interregionalis”, vol. XIII, s. 59-80.

SZAMAŁEK K.

1987 *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław.

URBANIAK A.

1998 *Osada kultury trzcinieckiej w Zgłowiączce*, stanowisko 3, Łódź (praca magisterska w maszynopisie).

VELIAČIK L.

1991 *Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler der Lausitzer Kultur in der Slowakei*, „Slovenská Archeológia” 39 (1-2), s. 143-214.

WALANUS A., GOSLAR T.

2004 *Wyznaczenie wieku metodą 14C dla archeologów*, Rzeszów.

WOJTKOWIAK P.

2001 *Osada społeczności z kręgu kultury mogiłowej w Szczepidle, gm. Krzymów, woj. wielkopolskie, stan. 18*, Poznań (maszynopis pracy magisterskiej).

Fig. 1. Stanowiska kultury łużyckiej w Wielkopolsce (wg M. Vozniak 1979).

LEGENDA: 1 - osady, 2 - cmentarzyska, 3 - groby, 4 - żelazne narzędzia.

